

Nerudová, Liliana

Přípravenost mladých dvojic na manželství

In: Nerudová, Liliana. *Partnerské vztahy mládeže a jejich sociální rizika*.
Vyd. 1. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, c1987, pp. 35-75

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122332>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

2. PŘIPRAVENOST MLADÝCH DVOJIC NA MANŽELSTVÍ

2.1 PROBLÉM, CÍL, HYPOTÉZY A NÁVAZNOST NA JINÉ VÝZKUMY

Studie „Rodiny nezletilých snoubenců v prvních třech letech manželství“ měla na základě výběrového šetření 127 snoubeneckých dvojic, které požádaly v roce 1980/81 Městský soud v Brně o zplnoletnění z důvodu uzavření sňatku a dostavily se k vyšetření do Manželské a předmanželské poradny v Brně, podat základní informace o sociálně ekonomické situaci této skupiny snoubeneckých dvojic a jejich připravenosti na manželství.

Pro zjištění míry odlišnosti dvojic, uzavírajících sňatek dříve než stanoví právní norma naší společnosti, od skupiny snoubeneckých dvojic uzavírajících manželství v právně a sociálně akceptovaném věku, jsme experimentální soubor nezletilých snoubenek a jejich partnerů srovnávali se snoubeneckými dvojicemi staršími 18 a mladšími 30 let, uzavírajícími své manželství v prvních třech měsících roku 1982 na pěti matricech obvodech města Brna. Doplněním výzkumu o komparativní soubor jsme získali přehled i o sociálně ekonomické situaci, charakteristice vztahu a rodinném zázemí mladých městských snoubeneckých dvojic. Srovnáním získaných dat jsme zjistili, v čem a do jaké míry se sledované dvojice navzájem liší. Základním výzkumným předpokladem byla odlišnost obou souborů ve většině sledovaných charakteristik, a to v neprospěch těch snoubeneckých dvojic, kde byl alespoň jeden z partnerů nezletilý.

O zplnoletnění z důvodů uzavření sňatku bývá v ČSR ročně podáváno kolem 3000 žádostí. Soudy převážně většině žadatelů vyhovují, zamítají pouhých 3 až 5 % žádostí. I když jde o marginální skupinu obyvatelstva, tvoří předčasně uzavíraná manželství jednu ze sociálních sku-

pin, vyžadujících zvláštní péči společnosti. Třebaže celkově byla problematika mladých rodin v sociálních výzkumech sledována, dvojice, tvořící náš experimentální soubor, dosud speciálně sledovány nebyly. Příčinou tohoto opomenutí byla obtížná empirická sledovatelnost těchto rodin. Teprve na základě koordinačních dohod o spolupráci, uzavíraných v průběhu let 1975 až 1980 mezi okresními soudy, krajskými soudy a manželskými poradnami v ČSSR, vznikla pro žadatele o zplnoletnění povinnost komplexního vyšetření v těchto institucích.

Charakteristiky, zjištěné při vyšetřeních, tvořily výchozí základnu pro sledování vývoje těchto rodin v dalších letech manželství. Výzkum velmi mladých manželství byl rozvržen na 5 let; první část, zjišťující situaci dvojic těsně před uzavřením sňatku, byla ukončena v roce 1982, druhá část, zjišťující jejich sociální situaci po dalších třech letech manželství, byla ukončena v roce 1985.

V evropském měřítku patří Československo k zemím s vysokým indexem rozvodovosti. V současné době končí u nás každé čtvrté manželství rozvodem, ve velkých městech dokonce každé třetí. Rozvodové statistiky ukazují, že největší podíl na rozvodovosti mají právě mladá manželství. Z celkového počtu rozvodů za rok (kolem 31 000) připadá přibližně 40 % na manželství s délkou trvání do 5 let. I když nevíme, jakou roli při rozpadu těchto manželství hrál věk při uzavírání sňatku (tuto proměnnou statistiky nesledují), usuzujeme, že mezi ním a rozpadem manželství je jistá souvislost.

Dalším faktem, který přispívá k pozvolnému narůstání skupiny velmi mladých manželství, je rostoucí počet žen i mužů, uzavírajících sňatek ve velmi mladém věku. Je závažnou skutečností, že z celkového souboru nevěst v ČSSR tvoří ženy do 18 let více než 15 %. Se snižováním věkové hranice uzavírání sňatků se také zúžuje délka realizované fertility v životním běhu ženy. Přes 85 % všech dětí se rodí ženám ve věku do 30 let a více než 10 % dětí z celkového počtu živě narozených se rodí ženám ve věku do 19 let.

Tyto informace naznačují, že skupina velmi mladých manželství s dětmi bude pravděpodobně narůstat a jejich prognózu považujeme za problematickou z několika důvodů:

1. Sociální a psychická nezralost obou nebo alespoň jednoho z partnerů.
2. Celková nepřipravenost pro soužití v páru a pro výchovu dítěte. Významným desintegračním činitelem může být také malá kongruence vzájemných očekávání dvojice.
3. Volba partnera. Nejnovější výzkumné práce, zabývající se předpoklady pro manželství u snoubeneckých dvojic, potvrzují význam volby partnera pro úspěšné manželství. A právě nezletilí snoubenci vybírají svého životního partnera za situace, kdy ještě nedovedou odhadnout jaký ten druhý opravdu je a jak zvládne zátěžové situace, které s sebou předčasně uzavřené manželství přináší.

4. Kumulace životních změn. V době realizace sňatku dochází u obou nebo alespoň u jednoho z partnerů ke kumulaci nepříznivých podmínek. Velmi mladí snoubenci nemají ukončenou základní profesní přípravu, nejsou ekonomicky samostatní a ve většině případů nebývají ani prostorově odděleni od rodičovské generace. Muži brzy po sňatku nastupují vojenskou prezenční službu.

Do takových málo vhodných podmínek pro rozvoj harmonického soužití se maximálně do půl roku narodí dítě, jehož přítomnost adaptační fázi mladého manželství ještě v mnoha případech dále ztíží. Navíc je podle názoru gynekologů těhotenství žen do 19 let považováno za rizikovější než u žen věkové kategorie 20 až 29 let.

Na základě těchto celkově nepříznivých okolností velmi mladých manželských párů jsme zformulovali hypotézu, že tato manželství budou realitou života zranitelnější a více ohrožena rozvodem, než manželství uzavíraná v pozdějším věku. K této základní hypotéze se vrátíme po vyšetření manželských dvojic po 3 letech manželského soužití.

Cíl výzkumu

Hlavním cílem výzkumného šetření byla analýza sociálně ekonomické situace včetně analýzy demografických dat u souboru dvojic, ve kterých je alespoň jeden partner nezletilý, a u souboru dvojic starších 18 let.

U nezletilých dvojic nás navíc ještě zajímala míra shody očekávání vztahující se k mužské a ženské roli v páru. Závěry studie měly přinést poznatky k těmto problémovým okruhům:

1. Srovnání osobních a demografických charakteristik mladších a starších snoubeneckých dvojic (věk, vzdělání, zaměstnání, školní úspěšnost, zájmy apod.).
2. Srovnání bytové situace mladších a starších snoubeneckých dvojic.
3. Srovnání ekonomické situace obou sledovaných souborů (příjmy, úspory, výdaje, dluhy).
4. Charakteristika rodičovské generace mladších a starších snoubeneckých dvojic. Srovnání míry harmonie v soužití orientačních rodin.
5. Míra připravenosti na manželství mladších snoubeneckých dvojic (měřeno pomocí testu T.I.R., který je zaměřen na míru maskulinity a inkonzistenci mužské a ženské role ve snoubeneckém páru).
6. Priority společenské pomoci velmi mladým manželstvím, případně formy účinné prevence předčasně uzavíraných manželství.

V první, realizované části výzkumu jsme použili časově omezené techniky vyčerpávajícího šetření. Záměrným výběrem, prostřednictvím časového a lokálního omezení jsme získali soubor 127 snoubeneckých dvojic, které se v průběhu let 1980 až 1981 dostavily k vyšetření do Man-

želské a předmanželské poradny v Brně. Ve všech případech se jednalo o dvojice, ve kterých alespoň jeden partner žádal městský soud v Brně o zploletnění z důvodu uzavření sňatku. Zjištěná data o těchto dvojicích jsme srovnali s přibližně stejně velkým souborem snoubeneckých dvojic ve věku 18 až 30 let, uzavírajících první manželství v matričních obvodech města Brna, v prvním čtvrtletí roku 1982. Tento srovnávací soubor 134 snoubeneckých dvojic byl získán rovněž záměrným výběrem, pomocí časového, prostorového a věkového omezení. Informace byly získány prostřednictvím rozdávaného dotazníku, který distribuovaly matrikářky obvodních národních výborů města Brna. Tímto způsobem byla zajištěna velmi dobrá návratnost. Pro šetření bylo použito dotazníku pro nezletilé snoubence, ze kterého byly vypuštěny neadekvátní otázky a otázky příliš intimního charakteru (počet sexuálních partnerů, interrupce, antikoncepce apod.).

Při přípravě projektu jsme vycházeli z předpokladu, že problematika snoubeneckých dvojic se ve velkých městech ČSR od sebe příliš neliší a že závěry naší analýzy bude možno, přes malou početnost souborů a záměrný výběr subjektů šetření, zobecnit na podobné dvojice ve velkých městech České socialistické republiky.

Základní analytickou jednotku tvořila jedna snoubenecká dvojice, ve které byl alespoň jeden z partnerů nezletilý, a jeden snoubenecký pár, kde ani jeden z partnerů neuzavíral první sňatek pod hranicí zletilosti a nebyl starší 30 let.

Hypotézy výzkumu

Studie měla prokázat tato pravděpodobná tvrzení:

1. Ve skupině snoubeneckých dvojic s alespoň jedním nezletilým partnerem převažují častěji než ve skupině starších snoubenců dvojice, pocházející z rodin s nižším vzděláním.
2. Nezletilí snoubenci prožili častěji než snoubenci starší rozpad manželství svých rodičů a častěji žijí v komplikovaných rodinných vztazích.
3. Manželství rodičů nezletilých snoubenců budou jimi samotnými častěji než snoubenci staršími charakterizována jako méně spokojená a harmonická.
4. Snoubenecké dvojice, ve kterých je alespoň jeden z partnerů nezletilý, budou častěji než snoubenci starší patřit do skupiny obyvatelstva s nižším stupněm dosaženého vzdělání. V souboru velmi mladých dvojic budou méně než v souboru snoubenců starších zastoupeni středoškoláci, vysokoškoláci event. středoškoláci a vysokoškolští studenti.

5. Nezletilý partner si častěji než partner starší vybírá partnera ze stejné vzdělanostní skupiny a častěji stejného věku.
6. Ve skupině snoubeneckých dvojic s alespoň jedním nezletilým budou častěji než v souboru snoubenců starších zastoupeni jedinci s tendencí k promiskuitnímu chování.
7. Přípravenost na manželství, vzájemná znalost a kongruence vzájemných očekávání velmi mladých snoubeneckých párů bude pravděpodobně nižší, než uvádějí normy testu T.I.R., standardizované pro normální manželské páry středního věku v ČSR.
8. Velmi mladá manželství budou pravděpodobně vyžadovat netradiční a specifické formy pomoci společnosti.

Termíny, používané v naší studii, byly opakovaně operacionalizovány v četných sociálních výzkumech. Protože jejich chápání je v našem kulturním dosahu jednoznačné, opětovnou operacionalizaci jsme nepovažovali za nutnou.

Zpracování informací

U nezletilých snoubenců a jejich partnerů byly informace získány pomocí strukturovaného rozhovoru s oběma snoubenci a jejich rodiči. Rozhovor vedl psycholog nebo sociální pracovnice Manželské poradny v Brně. U kontrolního souboru starších snoubenců byla data získána pomocí sbíraného dotazníku, který snoubenci vyplnili na matričních odděleních obvodních národních výborů v Brně spolu se žádostí o sňatek. Z těchto dotazníků a záznamových archů manželské poradny byla data kódována pro strojní zpracování a pomocí speciálního programu bylo provedeno třídění prvního a druhého stupně.

Studie byla zařazena do státního plánu ekonomického výzkumu jako samostatná etapa dílčího výzkumu 906.113.413.2 a navazuje na výzkumy uskutečněné v rámci dílčího úkolu SPEV VI — 3/52.3 „Perpektivy systému péče společnosti o rodiny a děti vyžadující zvýšenou péči“. Pokud jde o plánované rodičovství, navazuje na dílčí úkol č. 906.413.1 „Populační klima v ČSSR“ a na jednotlivá šetření a rozbory klientely Manželských a předmanželských poraden v Praze, Chebu, Trnavě, Zvolenu a Humenném, které se týkají problematiky předčasně uzavíraných manželství.

V rámci dílčího úkolu SPEV 906.113.413.2 „Skupiny obyvatelstva vyžadující zvýšenou pozornost společnosti“ navazovala studie na závěry 16. sjezdu KSČ a jejich rozpracování ve Federálním ministerstvu práce a sociálních věcí Československé socialistické republiky.

2.2 SOCIÁLNĚ EKONOMICKÁ SITUACE SNOUBENCŮ PŘED SŇATKEM

V souladu s teoretickými východisky a projektem výzkumu „Rodiny nezletilých snoubenců v prvních třech letech manželství“ se v této části pokusíme o rozbor sociální a ekonomické situace 127 snoubeneckých dvojic s alespoň jedním nezletilým partnerem a 134 snoubeneckých dvojic uzavírajících první manželství ve věku od 18 do 30 let. Zároveň se pokusíme o zhodnocení připravenosti nezletilých snoubenců na manželství pomocí interpretace testu T.I.R. v páru.

Osobní, vztahové a demografické charakteristiky

VĚK SNOUBENCŮ

V průběhu roku 1980/81 byly provedeny rozhovory se všemi nezletilými snoubenci a jejich partnery, během prvních tří měsíců 1982 byly sebrány dotazníky od 134 snoubeneckých párů, žádajících o povolení sňatku, kteří odpovídali požadovaným kritériím.

Ukázalo se, že nezletilost je v drtivé převaze (98 %) záležitostí dívek. V zachyceném experimentálním vzorku byly pouze 3 snoubenky starší 18 let, které si braly partnery nezletilé. Věkové rozložení nezletilých snoubenek se rozpadlo do dvou základních skupin. Přibližně třetina z nich (28 %) byla v době sňatku mladší 17 let a téměř 3/4 (72 %) byly sice starší 17 let, ale hranice zletilosti (18 let) ještě nedosáhly.

Z celkového souboru jejich partnerů bylo také nezletilých 8 %, ve věkové kategorii 18 až 21 let bylo zastoupeno 42 %, 38 % partnerů bylo starších 21 let, ale nepřesáhlo 25 let. Ve věkové kategorii od 25 do 30 let bylo zastoupeno pouze 8 % partnerů.

V souboru partnerů nezletilých snoubenek bylo zajímavé i věkové rozložení vzhledem k výkonu vojenské prezenční služby. Sloučením věkových kategorií jsme dostali skupinu snoubenců do 19 let (před nástupem na vojnu). V tomto věku bylo 27 % snoubenců, zatímco v celé populaci československých ženichů je v tomto věku zastoupeno přibližně 6 %. Ve věkové skupině 19 až 21 let bylo v našem souboru partnerů nezletilých dívek 34 %, zatímco v celkové populaci československých ženichů kolem 20 %. Do věkové skupiny nad 21 let patřilo 47 % snoubenců nezletilých dívek. Z věkové kategorizace je zřejmé, že přibližně polovina těchto snoubenců neměla ukončenou základní vojenskou službu. Největší podíl (80 %) všech snoubenců, uzavírajících sňatek s nezletilou,

patřil do věkové skupiny 18 až 25 let, v celkové populaci československých ženichů patří do této skupiny přibližně 67 %. Zdá se, že nezletilé snoubenky si častěji než ostatní snoubenky vybírají partnery s malým věkovým rozdílem. Věkový rozdíl vyšší než 8 let je u nich spíše výjimkou.

VZDĚLÁNÍ SNOUBENCŮ

S relativně nízkým věkem snoubeneckých dvojic experimentálního souboru souvisela i nízká úroveň jejich vzdělání. Pětina nezletilých snoubenek měla pouze základní vzdělání, 7 % z nich bylo zaučeno na nějaké výrobní operaci, 49 % nezletilých dívek nemělo v době sňatku ukončený učební poměr, na střední škole studovalo 24 % snoubenek. Z rozložení vzdělání vyplynulo, že přibližně polovina nezletilých snoubenek měla při vstupu do manželství před sebou úkol dokončit učení, necelá čtvrtina snoubenek experimentálního souboru již pracovala a o zvýšení kvalifikace v této situaci neuvažovala.

Z hlediska dosaženého vzdělání se soubor nezletilých snoubenek rozložil na tři základní vzdělanostní skupiny:

1. snoubenky se základním vzděláním (27 %) — do této skupiny řadíme i zaučené nezletilé dívky;
2. snoubenky s nedokončeným učebním poměrem (49 %);
3. studentky středních škol (24 %).

V kontrolním souboru starších snoubenek bylo rozložení vzdělání následující:

1. snoubenky se základním vzděláním, případně zaučené — 11 %;
2. snoubenky vyučené, případně s nižším středním vzděláním — 38 %;
3. snoubenky s ukončeným středoškolským vzděláním (řadíme sem i středoškolské studentky) — 37 %;
4. snoubenky s ukončeným vysokoškolským vzděláním (řadíme sem i vysokoškolské studentky) — 13 %.

Ze srovnání vidíme, že nezletilé snoubenky byly více než dvakrát častěji než starší snoubenky zastoupeny v nejnižší vzdělanostní kategorii. Ostatní vzdělanostní kategorie nemůžeme vzhledem k věku nezletilých dívek srovnávat.

Vzdělání nezletilých snoubenek jsme považovali za hlavní nezávisle proměnnou, se kterou jsme korelovali ostatní znaky.

Podobně jako vzdělání snoubenek bylo zajímavé i srovnání vzdělání jejich partnerů v obou sledovaných souborech.

Partneři nezletilých dívek byli významně méně často zastoupeni ve vyšších vzdělanostních kategoriích než partneři snoubenek starších. Podobně jako nezletilé snoubenky měli i oni velmi nízkou úroveň vzdělání, ačkoliv nebyli natolik znevýhodněni věkem jako jejich dívky.

Ze srovnání vzdělání nezletilých snoubenek a vzdělání jejich partnerů vyplynulo, že dívky sice častěji než muži studovaly na střední škole, ale na druhé straně se vyšší podíl z nich, než ze souboru jejich partnerů, spokojil pouze se základním vzděláním. Jak u experimentálního, tak u kontrolního souboru převažovaly učnice a vyučení, což je v souladu s rozložením vzdělání v československé populaci (tab. č. 1). Vedle deskripce dosaženého vzdělání v obou sledovaných souborech nás zajímala i míra vzdělanostní homogamie.

Nezletilé dívky se základním vzděláním si významně častěji než ostatní vybraly partnery také pouze se základním vzděláním. Ve srovnání s učnicemi a se studentkami si braly méně často vyučené a středoškolačky, případně studenty. U učnic a studentek se projevila tendence opačná — partnery se základním vzděláním výrazně opomíjely a zejména studentky favorizovaly partnery s vyšším vzděláním. Vedle věkové homogamie byla v souboru i tendence k homogamii vzdělanostní — tu porušily středoškolačky tím, že nejčastěji si vybraly partnera vyučeného (tab. č. 2).

Vzdělanostní homogamie se objevila i v souboru starších snoubenekých dvojic. I starší snoubenky se základním vzděláním daly přednost partnerům na stejné vzdělanostní úrovni, vyučené si vybraly partnery také vyučené. U středoškolaček, podobně jako u středoškolských studentek, nebyla homogamie tak zřejmá: také ony si vybraly partnery se vzděláním vyšším i nižším. Tato vzdělanostní heterogamie maturantek souvisí s feminizací československého středního školství. Vysokoškolačky si opět nejčastěji vybraly vysokoškolačky (event. studenty), ovšem i pro tuto skupinu začíná být problematické najít si vzdělanostně odpovídajícího partnera — o tom svědčí relativně vysoký podíl (téměř třetina) vysokoškolaček, které si jako životního partnera vybraly středoškolačka (tab. č. 3).

Celkově si ze souboru nezletilých snoubenek vybrala partnera se základním vzděláním každá sedmá, zatímco z kontrolního souboru starších — každá desátá. Vyučeného partnera si berou tři čtvrtiny nezletilých dívek, zatímco z kontrolního souboru starších snoubenek jen o něco více než dvě pětiny. Středoškolačka nebo vysokoškolského studenta si vybralo pouze 15 % nezletilých dívek, ze souboru starších snoubenek více než dvě pětiny. Souvislosti naznačily, že výběr partnera velmi silně ovlivňuje dosažená úroveň vzdělání, a nízké úrovni vzdělání nezletilých snoubenek odpovídá i volba partnera z převážně nižších vzdělanostních skupin obyvatelstva.

Endogamii výběru partnera svým způsobem potvrdila i korelace vzdělání snoubenek obou souborů s průměrným školním prospěchem vlastním i jejich partnerů. Jsme si vědomi nižší validity otázky po školní úspěšnosti, dvojice sdělovaly průměrný prospěch podle vlastního uvážení (jde tedy spíše o míru sebehodnocení); uvádíme ji však pro celkovou orientaci

a dokreslení vzdělanostních charakteristik obou souborů. V míře školní úspěšnosti, případně míře sebehodnocení byl mezi soubory statisticky významný rozdíl. Mezi nezletilými snoubenkami a jejich partnery se objevilo více než v souboru kontrolním těch, kteří přiznali velmi špatný školní prospěch. Na rozdíl od dvojic uzavírajících sňatek v sociálně přijatelném věku, byly velmi mladé snoubenecké dvojice charakteristické nejen nízkým vzděláním, ale i nízkou úrovní školní úspěšnosti.

I když se většina nezletilých dívek a jejich partnerů hodnotila v otázce školní úspěšnosti spíše negativně, zajímalo nás, zda existují také souvislost mezi vzděláním snoubenky a školní úspěšností jejího partnera.

Studentky si přibližně pětkrát častěji než snoubenky se základním vzděláním a více než dvakrát častěji než učnice vybraly partnera s lepším prospěchem a nejméně často ze všech si vybraly partnera s podprůměrnými školními výsledky (tab. č. 5).

Z údajů o školní úspěšnosti můžeme s jistou opatrností usoudit, že předčasná sexualita a z ní vyplývající předčasný sňatek je častěji záležitostí méně prospěchově úspěšných žáků.

ZAJMY A STUDIJNÍ PLÁNY

Dotazník a rozhovor se snoubenci sledoval také oblast jejich aktivních zájmů. Zajímalo nás, zda snoubenecké páry mají nějakou zálibu, které se ve svém volném čase věnují. Tato otázka byla položena jak snoubencům experimentálního, tak snoubencům kontrolního souboru.

Nezletilé dívky a jejich partneři častěji než snoubenecké dvojice starší neměli žádný speciální zájem nebo koníčka, téměř tři čtvrtiny se o nic nezajímaly, zatímco v kontrolním souboru starších snoubenek přiznala aktivní zájem sportovní nebo kulturní téměř každá druhá snoubenka. Také partneři nezletilých snoubenek udávali dvakrát častěji absenci aktivní záliby než partneři snoubenek starších. Pokud nějaký zájem měli, pak především ve sportovní oblasti a statisticky významně méně z nich než z partnerů starších se zajímalo o přírodovědnou nebo kulturní oblast (tab. č. 6).

V šetření se ukázalo, že mezi úrovní vzdělání snoubenky a aktivními zájmy je přímá úměrnost. Se zvyšujícím se vzděláním rostl i podíl těch dívek, které nějaký zájem měly. Tato tendence byla zvlášť patrná u zájmů kulturních (tab. č. 7).

Analýza vzdělání nezletilých dívek zjistila, že tři čtvrtiny těchto snoubenek neměly dokončený učební poměr nebo studium na střední škole. V této souvislosti nás zajímaly i jejich studijní plány a představy. Za pozitivní jsme považovali zjištění, že 39 0/0 snoubenek nechtělo v důsledku sňatku a narození dítěte přerušit studium nebo učební poměr.

27 % z nich uvažovalo o ročním přerušení a pouze 8 % snoubenek bylo rozhodnuto po narození dítěte studium nebo učení vzdát nebo je přerušit minimálně na dva roky. 24 % nezletilých snoubenek (nevyučené, které již pracovaly) neuvažovalo o dokončení nebo zvýšení vlastní kvalifikace. Studijní aspirace na vyšší formu studia vyjádřila pouze 2 % nezletilých dívek.

V souboru partnerů nezletilých dívek byla otázka dokončení studia jednodušší. 83 % partnerů mělo základní profesní přípravu ukončenou, 10 % chtělo uzavřít sňatek bez přerušení učebního poměru nebo studia. 15 % bylo spokojeno s dosaženým základním vzděláním a o zvýšení kvalifikace nemělo zájem a podobně jako v souboru snoubenek o další studium projevila zájem pouze 2 % snoubenců.

Situace těchto dvojic, především nezletilých dívek, uzavírajících sňatek v souvislosti s narozením dítěte, byla velmi složitá. Proto téměř všechny, které neměly dokončenou profesní přípravu, uvažovaly pouze o dokončení, ale ne již o dalším zvýšení kvalifikace.

Z hlediska celospolečenských zájmů by bylo vhodné poskytnout těmto velmi mladým matkám takové možnosti, aby učení nebo studium mohly dokončit bez výraznějšího přerušení. Jestliže uvážíme, že více než třetina z nich hodlá přerušit kvalifikační přípravu alespoň na rok, pak zůstává otevřena otázka, kolik z nich svou profesní přípravu po přerušení skutečně dokončí. Přitom v zájmu dobré socializace dětí by bylo žádoucí, aby matky dosáhly vzdělání rozhodně vyššího než základního.

CHARAKTERISTIKA VZTAHU

Experimentální soubor nezletilých snoubenek tvořily dívky mladší 18 a starší 16 let. Ještě mladší dívky do sledovaného souboru zahrnuty nebyly, protože československý zákon povoluje uzavření sňatku ve výjimečných případech až od věkové hranice 16 let. Z předchozího demografického popisu víme, že i jejich partneři jsou převážně mladí muži do 25 let.

Kontrolní soubor starších snoubenců tvořily dvojice ve věku od 18 do 30 let. Nás zajímalo především, zda existuje mezi oběma soubory nějaký rozdíl ve způsobu seznámení dvojic.

Srovnání naznačilo, že nezletilé snoubenky se dvakrát častěji než snoubenky starší seznámily se svými partnery na tanečních zábavách. Nezletilé dívky se méně často než starší dívky seznámily na pracovišti, na kulturních a sportovních akcích. Přibližně stejný podíl z obou souborů se seznámil ve škole a v sousedství. Zajímavé bylo, že známost ze sousedství udal poměrně velký podíl jak nezletilých, tak i starších dívek (jsou to zřejmě ty dvojice, které se znají od dětství a udávají delší známost).

Tento relativně velký podíl známostí ze sousedství nepřímo vypovídá o regionální homogeneitě výběru partnera, která zřejmě souvisí s menší mobilitou naší společnosti (tab. č. 8).

Vedle celkem očekávaných možností seznámení dvojic nás zajímala i souvislost mezi vzděláním nezletilých snoubenek a způsobem seznámení s jejich partnery.

Nezletilé dívky se základním vzděláním se významně častěji než ostatní nezletilé seznámily se svými partnery na pracovišti a na taneční zábavě. Málo se se svými partnery seznamují na kulturních akcích, ve škole se již neseznamují vůbec a partnery ze sousedství si vybraly také podstatně méně často než učnice a studentky. Mezi výběrem středošolaček a učnic již tak výrazný rozdíl není, ale studentky si přece jen o něco častěji vybraly partnera ve škole a v sousedství. Ve výběru studentek hraje pravděpodobně určitou roli jejich vyšší zájmové vytížení.

Také v délce známosti je mezi nezletilými a staršími snoubeneckými dvojicemi významný rozdíl. Velmi mladé dvojice byly podle očekávání oproti celku nadreprezentovány v kratších známostech, starší snoubenci v delších.

V kontrolním souboru starších snoubenek bylo v době sňatku gravidních 52 % — toto zjištění odpovídá podílu gravidních nevěst v naší populaci. V souboru nezletilých snoubenek bylo gravidních 98 % a gravidita byla vedle citové náklonnosti hlavním motivem pro uzavření sňatku. (Dvě snoubenky již dítě měly.) Kromě faktu gravidity nás u nezletilých dívek zajímala její délka v souvislosti s udávanou délkou známosti. Největší podíl nezletilých snoubenek (60 %) udával v době před uzavřením sňatku 3. měsíc těhotenství, čtvrtina z nich udávala 4. měsíc, 6 % snoubenek bylo v 5. měsíci gravidity a 7 % nezletilých dívek udalo těhotenství vyšší než 5 měsíců. Byla-li nejčastější délka gravidity u těchto dívek 3 až 4 měsíce, a odečteme-li tuto dobu od celkové délky známosti, doba nezávazného přátelství, charakteristická pro tuto věkovou skupinu mládeže, se podstatně krátí na dobu několika měsíců.

SEXUÁLNÍ ŽIVOT A PÉČE O DÍTĚ

Vedle délky známosti a délky gravidity byl pro nás zajímavý také počátek sexuálního života nezletilých a starších snoubenek i jejich partnerů. Při interpretaci odpovědí je nutno vzít v úvahu, že i tyto informace o sobě poskytli respondenti na základě vlastního uvážení a tím mohla být opět snížena jejich validita.

Do 15 let začalo sexuálně žít čtyřikrát více nezletilých dívek než starších snoubenek. Se sexuálním životem začínaly tedy nezletilé snoubenky statisticky významně dříve než snoubenky starší.

Počátek sexuálního života nezletilých snoubenek můžeme prezentovat také v souvislosti s věkem a v souvislosti se vzděláním.

S prvními sexuálními styky začínají mladší nezletilé snoubenky dříve než starší, silně jsou také nadreprezentovány ve skupině příznávající sexuální styky před 15. rokem. Když uvážíme, že polovina nezletilých snoubenek udává minimálně roční známost, pak pravděpodobně nejde ve všech případech o „nehodu“ při prvním styku. Do 16 let začala sexuálně žít prakticky každá druhá nezletilá dívka sledovaného souboru. Zarážející byl relativně vysoký podíl těch, které přiznaly první styk před 15. rokem a otázkou zůstává, kolik dívek tento fakt z pochopitelných důvodů nepřiznalo (tab. č. 12).

Ze srovnávaných vzdělanostních skupin začínaly častěji před 15. rokem sexuálně žít snoubenky se základním vzděláním a nejméně často studentky (je ovšem možné, že styk raději nepřiznaly). Do 16 let začínaly se sexuálními styky dvě třetiny snoubenek se základním vzděláním, něco přes polovinu učnic a necelá polovina středoškolaček. Z rozložení relativních četností vyplynulo, že sexuální styky nejčastěji odkládaly studentky a nejméně často je odkládaly nezletilé dívky se základním vzděláním (tab. č. 13).

Z korelace vzdělání a počátku sexuálního života byla i u kontrolního souboru patrná těsná souvislost mezi úrovní vzdělání a odkladem sexuálních styků. Nejčastěji sexuální styky odkládaly vysokoškolačky, potom středoškolačky, nejméně často je odkládaly vyučené a snoubenky se základním vzděláním.

Další blok otázek, zaměřený na zjištění míry promiskuity a antikoncepci, nebyl položen souboru starších snoubenců.

Mezi počtem partnerů a vzděláním nezletilé snoubenky se projevila přímá souvislost. Čím vyšší vzdělání, tím více partnerů. Studentky, ve srovnání s ostatními, udávaly relativně nejméně často pouze jednoho partnera a významně častěji než ostatní udávaly partnerů více. Výrazná většina sledovaných nezletilých dívek přiznala aspoň dva partnery. Toto zjištění podporuje domněnku, že k předčasným sňatkům nedochází jen v důsledku nezkušenosti nezletilé dívky, ale spíše v důsledku časně sexuální aktivity (tab. č. 15).

Podobně jako nezletilým snoubenkám byla položena otázka týkající se sexuálního života i jejich partnerům. Z celkového souboru 127 snoubenců přiznalo počátek sexuálních styků před 15. rokem 6 % (i tento údaj mohl být zkreslen životní zkušeností). Do 16 let zahájilo sexuální život 18 % partnerů, do 17 let 28 %, do 18 let také 28 % a ve věku nad 18 let začalo sexuálně žít 19 % partnerů. Partneři tedy ve svém celku začali se sexuální aktivitou později než jejich snoubenky.

I snoubencům nezletilých dívek byla položena otázka po počtu sexuálních partnerek. Pouze jednu partnerku přiznal přibližně každý pátý snoubenec (21 %), maximálně dvě přiznalo 15 %, 3 až 4 partnerky při-

znalo 15 %, 3 až 4 partnerky přiznala více než třetina (35 %) snoubenců a více než 4 partnerky udalo 28 % partnerů nezletilých snoubenek.

Podobně jako zahájení sexuálního života byla zajímavá také souvislost mezi počtem sexuálních partnerek muže a dosaženým vzděláním snoubenky.

Korelace počtu sexuálních partnerek muže a vzdělání snoubenek ukázala, že snoubenky se základním vzděláním si opět nejčastěji ze všech braly partnerky s většími sexuálními zkušenostmi; podobná tendence se objevila u skupiny studentek, kde zkušení partneři převažovali nad méně zkušenými v poměru 2 : 1. Tato zjištění podporují domněnku, že vlastní sexuální zkušenosti nezletilých snoubenek jsou přímo úměrné sexuálními zkušenostem partnerů. Snoubenky, které samy přiznávaly větší počet partnerů, si častěji vybíraly zkušenější partnerky. Zajímavé je, že sice ze všech srovnávaných skupin nezletilých dívek začínaly nejdříve sexuálně žít snoubenky se základním vzděláním, ale počtem partnerů tuto skupinu předstihla skupina studentek (tab. č. 17). Umělé přerušování těhotenství přiznala každá desátá nezletilá snoubenka.

S nežádoucím otěhotněním souvisí praktikovaná antikoncepce ženy. 60 % nezletilých snoubenek udávalo, že se před otěhotněním nijak nechránilo, 31 % spoléhalo na koitus interruptus. Pomocí kondomu se chránilo pouze 5 % dvojic. IUD ani orální a jiná antikoncepce se v souboru velmi mladých dvojic nevyskytla (tab. č. 18).

Ze sledovaných skupin nezletilých dívek nejmenší pozornost antikoncepci věnovaly snoubenky se základním vzděláním a relativně nejčastěji se otěhotnění bránily studentky, i když většinou jen spoléháním na koitus interruptus.

S nedostatečnou antikoncepcí souvisel i zdroj poučení o sexuálních otázkách. Téměř třetina snoubenek (30 %) čerpala poučení od kamarádek, 27 % četbou, 16 % bylo informováno matkou, 15 % nezletilých dívek bylo poučeno kombinovaně z více zdrojů. 7 % snoubenek se sexuální problematikou seznámil partner a 4 % byly poučeny učitelkou ve škole.

Jestliže se na informovanost podíváme z hlediska vzdělání snoubenek, pak snoubenky se základním vzděláním byly častěji než ostatní informovány kamarádkami a méně často vlastní četbou. Učnice byly nejméně ze všech o sexuálních otázkách poučeny rodiči a relativně nejčastěji byly informovány svými partnery. Studentky nejčastěji čerpaly poučení z knih, od kamarádek a rodičů. V souboru snoubenců bylo rozložení informovanosti o sexu obdobné, pouze rodiči bylo informováno ještě méně snoubenců než snoubenek (6 %). Zdá se, že poučení dospívajících synů nepovažují rodiče za tak důležité jako u dcer. Analýza informovanosti ukázala, že v oblastech sexuální osvěty má naše zdravotnictví značné rezervy — zejména v posledních třídách základní školy.

Starší snoubenky hodlaly samostatně pečovat o své dítě dvakrát častěji než dívky nezletilé; ty významně častěji počítaly s pomocí matky nebo další osoby. S pomocí jeslí počítalo 8× více starších snoubenek než snoubenek nezletilých. Mezi oběma soubory byl také výrazný rozdíl v podílu těch, které o péči dosud neuvažovaly — rozdíl byl dán nižším podílem těhotných snoubenek v kontrolním souboru. Za závažný považujeme fakt, že pouze třetina nezletilých dívek byla schopna samostatně pečovat o své dítě, dvě třetiny spoléhaly ve větší nebo menší míře na pomoc dalších osob.

Ze všech nezletilých dívek byly nejméně často k samostatné péči o dítě odhodlány studentky středních škol. Snoubenky se základním vzděláním byly významně nadreprezentovány v podílu těch, které předpokládaly samostatnou péči o své dítě a také nejméně ze všech očekávaly pomoc vlastní matky (tab. 19, 20).

Ekonomická a bytová situace

PŘEDPOKLÁDANÉ BYDLENÍ

Na stabilitu nově vznikajícího manželství má rozhodující vliv bydlení mladého manželského páru. Empirické výzkumy mladých rodin sedmdesátých let dokazují, že samostatný byt má hned po sňatku přibližně třetina párů, ostatní jej získávají v průběhu pěti let. Otázky, sledující bytové předpoklady velmi mladých i starších snoubeneckých párů, jsou klíčové pro posouzení jejich sociální situace a šancí pro vývoj harmonického manželství.

Ze souboru 127 velmi mladých snoubeneckých párů předpokládalo společné bydlení s partnerem 82 %, pouhých 5 % z nich počítalo s odděleným bydlením z nedostatku bytu a 13 % dvojic jako hlavní důvod odděleného bydlení udávalo nástup partnera do vojenské základní služby. Že byl tento odhad ze strany nezletilých dívek a jejich partnerů značně nerealistický, doložilo i věkové rozložení jejich partnerů, kde polovina z nich byla ve věku, kdy nemohla mít absolvovanou základní vojenskou službu. Polovina dvojic prakticky začínala manželské soužití odděleným bydlením.

Úvahy starších snoubeneckých dvojic byly v tomto ohledu realističtější; stejně jako v souboru nezletilých, čtyři pětiny starších dvojic předpokládaly společné bydlení, ale dvakrát vyšší podíl z nich než ze sou-

boru mladých dvojic očekával oddělené bydlení z nedostatku bytu. Na konkrétní dotaz odpovídali i snoubenci konkrétněji. V samostatném bytě hodlalo bydlet hned po sňatku významně méně nezletilých dvojic než dvojic starších. V podílu těch snoubeneckých dvojic, které měly samostatný byt hned po sňatku, byly starší páry nadreprezentovány v poměru 1 : 2. Velmi mladí snoubenci významně častěji očekávali bydlení u rodičů než snoubenci starší, ti zase častěji než snoubenci mladší počítali s bydlením zcela odděleným. Zajímavý byl i pohled na očekávané bydlení z hlediska dosaženého vzdělání snoubenky.

Rozložení relativních četností ukázalo, že nezletilé snoubenky se základním vzděláním a učnice očekávaly bydlení v samostatném bytě o něco častěji než studentky, snoubenky se základním vzděláním počítaly častěji s bydlením u rodičů partnera než u svých vlastních. U učnic a studentek byl tento poměr obrácený. Studentky očekávaly častěji než ostatní oddělené bydlení u jiných příbuzných nebo podnájem. Zdá se, že rodiče studentek jsou méně než rodiče ostatních nezletilých dívek ochotni pomoci mladé dvojici uvolněním části bytu. Určitou roli může v tomto ohledu hrát i vyšší životní úroveň těchto rodin a neochota z ní slevit (tab. č. 22).

Oběma souborům byla také položena otázka, jakou mají perspektivu samostatného bydlení. Starší snoubenci byli nadreprezentováni v podílu těch dvojic, které byt měly hned od počátku manželství.

Rozdíl v odhadu vlastních možností na získání bytu nebyly nijak velké, perspektivu delší než 3 roky uvádělo dokonce o něco více snoubeneckých dvojic starších než mladších. Při interpretaci však musíme vzít v úvahu reálnější odhad starších párů a více ideálů mladších snoubeneckých dvojic (tab. č. 23).

Perspektiva samostatného bydlení velmi mladých dvojic nás zajímala také v souvislosti se vzděláním nezletilé snoubenky.

Přibližně polovina nezletilých dívek a jejich partnerů v době sňatku byt již měla nebo byla přesvědčena, že jej získá do 1 roku, druhá polovina počítala s tím, že na samostatný byt bude čekat minimálně dva roky. Byt k dispozici již před sňatkem měly především snoubenky se základním vzděláním, nejméně často jej měly studentky — ty také nejčastěji ze všech nezletilých dívek udávaly perspektivu samostatného bydlení delší než 3 roky (tab. č. 24).

Relativně nejprůznivější bytové podmínky měla skupina snoubenek se základním vzděláním a nejméně příznivé skupina středoškolských studentek.

EKONOMICKÁ SITUACE

Jedním z klíčových momentů, které hrály důležitou roli při zakládání rodiny, byla i problematika materiálního zajištění, a to především v pří-

padech, kdy mladá dvojice očekávala narození dítěte hned v první, adaptační fázi manželství. V šetření jsme se zaměřili na analýzu příjmů, úspor a očekávání finančních zdrojů pro vybavení nové domácnosti.

V souladu s očekáváním neměla více než třetina nezletilých snoubenek žádný vlastní příjem, kapesné do výše 300 Kčs pobírala každá pátá, čistý příjem do 600 Kčs udávalo 14 % nezletilých dívek, 14% z nich přiznala vlastní čistý měsíční příjem v rozmezí od 600 Kčs do 1200 Kčs a stejný podíl z nich udal příjem o něco vyšší než 1200 Kčs. Ve skupině s relativně nejvyššími výdělky převažovaly dívky s nejnižším vzděláním, které v době šetření neprocházely profesní přípravou.

Vzhledem k tomu, že většina nezletilých dívek byla ve věku, kdy nemohla dosahovat vyšších příjmů, bylo nutno použít v kontrolním souboru starších dívek jiné příjmové kategorizace, která však znemožnila statistické srovnávání. I když bylo nutné příjmové rozložení obou souborů posuzovat odděleně, ukázalo se, že v kategorii nulového příjmu bylo zastoupeno téměř dvakrát více nezletilých než starších snoubenek. Z příjmové kategorizace bylo zřejmé, že starší snoubenky se zřetelně lišily od nezletilých i celkem slušnou úrovní vlastních příjmů.

Výše příjmů snoubenek obou souborů

Nezletilé dívky		Starší snoubenky	
žádný příjem	38 %	žádný příjem	22 %
příjem do 300 Kčs	20 %	příjem do 1000 Kčs	7 %
301 až 600 Kčs	14 %	1000 až 1500 Kčs	39 %
601 až 900 Kčs	7 %	1501 až 2000 Kčs	24 %
1200 Kčs a více	14 % N 127	2001 a více	8 % N 134

Korelace příjmu a vzdělání indikovala vyšší zastoupení studentek v kategorii nulového příjmu, učnic v příjmové skupině do 600 Kčs a snoubenek s nejnižším vzděláním v příjmové kategorii nad 1200 Kčs. Malý podíl středoškolských studentek udal i vlastní pravidelný příjem. Mohlo jít o stipendia nebo důchody, při přerušení studia i o příjem z vlastní výdělečné činnosti. Nejméně příznivé finanční podmínky měly při vstupu do manželství nezletilé dívky, které se na povolání teprve připravovaly a relativně nejpříznivější snoubenky, které rezignovaly na získání základní odborné kvalifikace (tab. č. 25).

Ekonomická situace nezletilých snoubenek jako celku byla výrazně horší než situace dívek uzavírajících sňatek později. Dvě třetiny z nich neměly vlastní příjem vyšší než 600 Kčs měsíčně, a to je pro nastávající matku zvláště z hlediska nemocenských dávek po narození dítěte velmi málo.

Vedle příjmů nezletilých a starších snoubenek nás zajímala i výše příjmů jejich partnerů.

Příjmy partnerů obou souborů se mezi sebou nijak významně nelišily, až na výrazně vyšší podíl starších partnerů bez vlastního příjmu — tuto skupinu tvořili zřejmě studenti vysokých škol. Větší polovina partnerů obou souborů dosahovala čistého měsíčního příjmu maximálně 2000 Kčs, což však v případech nezletilých dvojic bylo velmi málo, protože zde chyběl druhý příjem partnerky. Z tohoto hlediska byla situace snoubenců starších zřetelně lepší.

V souvislosti s obtížnou finanční situací nezletilých snoubenek nás zajímala i výše příjmů jejich partnerů.

Partnerky s velmi nízkým příjmem si nejčastěji vybraly učnice, potom studentky a nejméně často nezletilé dívky bez vzdělání. Partnerky s příjmem nad 2000 Kčs si vybrala polovina snoubenek se základním vzděláním a přibližně dvě pětiny učnic a studentek. Korelace vzdělání snoubenek a příjmů jejich partnerů doplnila zjištění, že v souboru nezletilých dvojic měly o něco lepší finanční podmínky nezletilé dívky se základním vzděláním spolu se svými partnery (tab. č. 27).

Ekonomickým základem pro založení manželství jsou vedle příjmů i úspory snoubeneckých párů. Otázka po výši úspor byla položena ve stejném znění jak nezletilým, tak i starším dívkám.

Nezletilé snoubenky vstupovaly do manželství téměř dvakrát častěji než snoubenky starší bez jakýchkoliv úspor a významně nižší podíl z nich přiznal úspory vyšší než 10 000 Kčs. Pouze každá čtvrtá nezletilá snoubenka měla k dispozici úspory vyšší než 10 000 Kčs — byly to pravděpodobně peníze, které dívkám šetřili rodiče nebo jiní příbuzní.

Vedle srovnání mladších a starších snoubenek nás zajímalo také, zda se výše úspor mění v souvislosti se vzděláním nezletilé snoubenky.

Podíly snoubenek bez úspor byly celkem vyrovnané, ale přece jen bylo mezi nimi o něco více snoubenek se základním vzděláním. Toto zjištění bylo poněkud překvapivé, protože právě tato skupina dosahovala mezi nezletilými snoubenkami nejvyšších příjmů. Ve skupině s vyššími úsporami byly nezletilé snoubenky bez vzdělání ve srovnání se snoubenkami s vyšším vzděláním podreprezentovány v poměru 1 : 2. Zdá se, že snoubenky se základním vzděláním méně spořily a méně myslily na budoucnost než ostatní nezletilé dívky. Tento fakt bychom mohli interpretovat i tak, že rodiče méně vedou dívky se základním vzděláním ke spoření, nebo sami nepovažují za nutné (nemohou) svým dcerám našetřit určitý obnos.

V souboru snoubenců nezletilých i starších dívek byla situace obdobná. Dvě pětiny partnerů neměly žádné úspory, zatímco v souboru starších necelá třetina. 25 % z partnerů nezletilých dívek a přibližně stejný podíl ze srovnávacího souboru partnerů starších dívek disponovalo v době sňatku úsporami do výše 8000 Kčs. Přibližně stejný podíl z obou souborů (35 % z partnerů nezletilých a 40 % partnerů starších) přiznával úspory vyšší než 8000 Kčs. Toto rozložení naznačilo v obou souborech

menší motivaci partnerů ke spoření. U partnerů nezletilých dívek o to výraznější, protože jejich úspory byly přibližně na stejné úrovni jako úspory jejich nezletilých partnerek.

Vedle konstatování celkové úrovně úspor obou srovnávaných souborů nás zajímalo, jak velké úspory mají partneři jednotlivých vzdělanostních skupin nezletilých snoubenek (tab. č. 30).

Nezletilé snoubenky se základním vzděláním (tedy s nejnižšími úsporami) si nejčastěji vybraly partnery také málo motivované ke spoření. Učnice a studentky (častěji s vyššími úsporami) si opět významně častěji než snoubenky bez vzdělání braly partnera s vyššími úsporami. Tato souvislost naznačila opět tendenci k homogamii — tenkrát k homogamii ekonomické. Ekonomická homogamie při výběru partnera způsobila, že se mezi nezletilými vydělila skupina dvojic, kde oba partneři neměli nic (skupina nezletilých dívek se základním vzděláním a jejich partneři), ale přitom vykazovali určité, ne právě malé příjmy, a skupina dvojic, které sice vlastní příjmy neměly nebo byly velmi nízké, ale přitom byla jejich nejbližší rodina ochotna je finančně zajistit.

Vedle výše příjmů a úspor jsme v šetření zjišťovali, z jakých zdrojů hodlají nezletilé i starší dívky vybavit svou vlastní domácnost (tab. č. 31).

Starší snoubenky ve srovnání s nezletilými více než dvakrát častěji spoléhaly při vybavení domácnosti na vlastní úspory, nezletilé dívky výrazně častěji než starší snoubenky zařízení vlastní domácnosti odkládaly. Jinak mezi staršími a nezletilými snoubenkami nebylo významného rozdílu ve finančních zdrojích na vybavení domácnosti. Z obou souborů téměř polovina počítala s novomanželskou půjčkou, což bylo však pro nezletilé značně nevýhodné, protože měly k dispozici pouze jeden příjem a jejich vlastní pracovní aktivita byla znemožněna narozením dítěte.

Přibližně třetina studentek a učnic a dvakrát tolik snoubenek se základním vzděláním považovaly za samozřejmý start do manželství novomanželskou půjčkou. Další třetina studentek a dvě pětiny učnic zařízení vlastní domácnosti odložily na pozdější dobu. Nejméně často ze srovnávaných skupin odkládaly zařízení vlastní domácnosti snoubenky bez vzdělání, protože spolu se svými partnery měly pro založení rodiny více finančních prostředků. Tyto snoubenky také méně často než ostatní spoléhaly na pomoc vlastních rodičů a jejich start do manželství byl častěji než u ostatních nezletilých dívek zatížen dluhy (tab. č. 32).

Na pomoc vlastních rodičů se nejčastěji ze všech nezletilých snoubenek spoléhaly studentky, ačkoliv v bytovém problému s jejich pomocí tak výrazně počítat nemohly.

Postoje partnerů nezletilých dívek k vybavení domácnosti byly obdobné jako u snoubenek. Také z nich největší podíl spoléhal na novomanželskou půjčku (49 %), třetina byla přesvědčena o nezbytnosti od-

kladu zařízení vlastní domácnosti. Pouze každý desátý byl schopen zařízení bytu uhradit z vlastních úspor a na pomoc vlastních rodičů spoléhalo ještě méně partnerů než nezletilých snoubenek.

Orientační rodina a připravenost na manželství

Při sledování jak nezletilých, tak starších snoubenek a jejich partnerů byly kromě základních demografických a sociálně ekonomických charakteristik zjišťovány i některé údaje o rodině, ze které snoubenka a její partner pocházeli. Doplnění šetření o tato data jsme považovali za důležité pro prognózu těchto manželství a ověření hypotézy, kladoucí do těsné souvislosti typ rodiny, způsob socializace v rodině, rané sexuální styky a z nich plynoucí předčasný sňatek.

Údaje o rodičích byly získány u kontrolního souboru starších snoubenek výhradně od snoubenecké dvojice, u nezletilých dívek a jejich partnerů částečně i od rodičů samých, pokud se k vyšetření do Manželské a předmanželské poradny spolu se snoubenci dostavili.

Protože vzory rodinného chování, osvojené v socializačním procesu, si mladý člověk ze své orientační rodiny přenáší do rodiny, kterou sám zakládá, považovali jsme zjištění charakteristik původní rodiny snoubenců za jednu ze základních charakteristik rodičovské generace (tab. č. 33).

Základní rozdíl mezi nezletilými a staršími snoubenkami a jejich partnery byl v tom, že nezletilé snoubenky žily v období dospívání výrazně častěji než snoubenky starší v neúplných rodinách. Podobně jejich partneři pocházeli z neúplné rodiny častěji než partneři snoubenek starších.

Při zjištění tohoto závažného rozdílu jsme se zaměřili na podrobnější analýzu rodinných poměrů nezletilých snoubenek a jejich partnerů.

Z celkového souboru matek nezletilých snoubenek bylo vdaných poprvé 62 %, opakovaně provdaných 17 %, poprvé rozvedených 11 % a opakovaně rozvedených 2 %. Ovdovělých bylo 7 % matek nezletilých dívek a 1 % žilo s druhem. Úplnou rodinu s oběma rodiči zažilo v období dospívání pouhých 62 % nezletilých snoubenek, zbytek (více než třetina) zažil v průběhu svého života nějakou formu rodinného rozpadu (úmrtí, rozvod apod.). Sloučením relativních četností jsme dostali 3 základní typy orientační rodiny nezletilé snoubenky.

1. Rodina úplná s oběma vlastními rodiči (62 %)
2. Rodina s opakovaně provdanou matkou (17 %)
3. Rodina formálně neúplná (rozvod, úmrtí) (21 %).

Tyto tři základní typy orientačních rodin nezletilých snoubenek byly pro nás, vedle vzdělání snoubenky, východiskem dalších analýz.

Vedle základní orientace o rodině snoubenky byla důležitá i charakteristika rodinných poměrů jejich partnerů.

Ze 127 snoubenců žilo v úplné rodině s oběma vlastními rodiči 66 %, v rodině s opakovaně provdanou matkou 17 % a v neúplné rodině s rozvedenou nebo ovdovělou matkou také 17 % snoubenců nezletilých dívek. Nezletilé dívky a jejich partneři se v charakteristice rodinného prostředí téměř nelišili. I když snoubenci pocházeli o něco častěji než nezletilé snoubenky z úplných rodin, také z nich zažil výrazný podíl (34 %) disharmonické vztahy rodičů nebo obtížnou situaci vzniklou úmrtím jednoho z nich.

Vedle popisu orientačních rodin nás také zajímalo, z jakých rodin si nezletilé snoubenky své partnery vybraly.

Nezletilé snoubenky se základním vzděláním si významně méně často než studentky a učnice vybraly své partnery z úplných rodin. Jejich partneři pocházeli přibližně třikrát častěji než partneři ostatních z neúplných rodin. Na druhé straně studentky výrazně preferovaly partnery žijící s oběma vlastními rodiči (tab. č. 34).

Podobně jako vzdělání, může mít také zprostředkovaně vliv na výběr partnera i rodinné prostředí, ve kterém nezletilá dívka vyrůstala.

Snoubenky, které vyrůstaly v úplné rodině s oběma vlastními rodiči, si téměř ze tří čtvrtin vybraly partnery ze stejných rodinných poměrů a významně méně často než ostatní z rodin, kde matka žije v opakovaném manželství a z rodin, kde chybí jeden z rodičů.

Snoubenky s opakovaně provdanou matkou si vybraly partnery s oběma rodiči přibližně z poloviny, téměř třetina si vybrala partnera ze stejného typu rodiny a tento podíl byl nejvyšší z podílů všech srovnávaných skupin.

Snoubenky pocházející z neúplných rodin si také z větší poloviny vybraly partnery z úplné rodiny, ale podíl nezletilých dívek z neúplných rodin, které si vybraly partnera, žijícího také pouze s jedním z rodičů, byl opět nejvyšší ze srovnávaných skupin (tab. č. 35).

Tendence k homogamii se projevila i zde — na vědomé nebo spíše nevědomé úrovni jsou mladí lidé přitahováni protějškem, který se jim v osobních a sociálních charakteristikách podobá. V případě velmi brzy uzavíraných manželství však narůstá nebezpečí negativního přenosu nežádoucích vzorů rodinného chování, zejména v případech, kdy ani jeden z dvojice nezažil ve své původní rodině konstruktivní řešení manželských konfliktů. Podle duplikační rodičovské teorie má totiž jedinec tendenci opakovat ve svém manželství model rodiny svých rodičů (Kratochvíl, 1981).

Pro určení sociální pozice rodičů mladších i starších snoubenek byl vedle vzdělání důležitý i charakter jimi vykonávané práce.

Charakterem práce patřily přibližně tři čtvrtiny rodičů nezletilých snoubenek a rodičů jejich partnerů do kategorie manuálních pracovníků, zatímco ze srovnávací skupiny rodičů starších snoubenců vykonávala manuální práci pouze slabší polovina rodičů dívek a rodičů jejich partnerů. V souboru duševních pracovníků byli proti rodičům nezletilých snoubenců nadreprezentováni rodiče starších snoubeneckých párů. Nezletilí snoubenci pocházeli významně častěji než starší dvojice z rodin s manuálně pracujícími rodiči.

Charakter manuální práce mělo nejčastěji zaměstnání rodičů nezletilých snoubenek se základním vzděláním a rodičů učnic, zatímco zaměstnání rodičů studentek bylo významně častěji označováno jako práce duševní. Rodiče snoubenek se základním vzděláním byli také častěji v důchodu než rodiče ostatních dívek. Vyšší podíl důchodců v této skupině vysvětluje, proč tyto snoubenky neočekávaly od svých rodičů větší materiální výpomoc při zakládání rodiny.

S charakterem vykonávané práce souvisí vzdělání rodičů obou souborů snoubenek a jejich partnerů.

Rodiče nezletilých dívek byli významně častěji nadreprezentováni v nižších vzdělanostních kategoriích, zatímco rodiče starších snoubenek ve vyšších. Rozdíl mezi oběma soubory byl zvláště významný v podílu matek se základním vzděláním, v podílu středoškolaček a vysokoškolaček (tab. č. 40).

Podobně jako u rodičů snoubenek byl statisticky významný rozdíl mezi vzděláním rodičů partnerů nezletilých dívek a vzděláním rodičů partnerů dívek starších. Také v tomto souboru byli rodiče partnerů nezletilých častěji zastoupeni v nižších vzdělanostních kategoriích, zatímco rodiče partnerů starších dívek ve vyšších.

Celkově rodiče nezletilých dívek a rodičů jejich partnerů patřili statisticky významně častěji než rodiče starších snoubeneckých párů k méně vzdělaným skupinám obyvatelstva. Pro sledování míry vzdělanostní homogamie bylo důležité zjištění, jakého vzdělání dosáhl otec partnera, kterého si nezletilá dívka vybrala do manželství (tab. č. 41).

Čím nižší vzdělání měla snoubenka, tím častěji si vybrala partnera z rodiny, kde je otec maximálně vyučen. Opačná tendence se objevila u skupiny studentek, které si nejčastěji vybraly partnery z rodin, kde otec dosáhl středoškolského nebo vysokoškolského vzdělání.

V době před uzavřením sňatku žily dvě pětiny nezletilých dívek se svými rodiči ve státních bytech, pětina v bytech družstevních a přibližně dvě pětiny v rodinných domcích. Ze souboru jejich partnerů žila ve státních bytech třetina, polovina z nich bydlela v rodinných domcích a 14 % partnerů nezletilých snoubenek žilo se svými rodiči v bytech družstevních.

Ve způsobu bydlení nebyl mezi rodiči starších a mladších snoubenek a jejich partnerů významnější rozdíl. Zřetelnější rozdíl byl pouze v podílu rodičů, žijících ve státních bytech a v podílu rodičů žijících v rodinných domcích. Partneri nezletilých dívek bydleli se svými rodiči méně často ve státních bytech a výrazně častěji než ostatní partneri v rodinných domcích.

Ve státních bytech byly proti celku významně nadreprezentovány rodiny snoubenek se základním vzděláním. V družstevních bytech žili ze srovnávaných skupin nejčastěji rodiče studentek a nejméně často rodiny snoubenek se základním vzděláním. V rodinných domcích žil přibližně srovnatelný podíl ze všech srovnávaných skupin, ale přesto zde bydlel o něco vyšší podíl rodičů učnic než rodičů studentek a snoubenek se základním vzděláním.

V kvalitě bydlení rodičů nebylo mezi souborem nezletilých dívek a jejich partnerů a souborem starších dívek a jejich partnerů významný rozdíl. Přibližně stejné podíly žily v bytech první až čtvrté kategorie.

Srovnání velikosti bytu rodičů naznačilo, že nezletilé dívky a jejich partneri žili se svými rodiči častěji v bytech větších, zatímco starší snoubenky a jejich partneri v bytech menších. Tento rozdíl můžeme vysvětlit tím, že starší partneri pravděpodobně žijí z určité části v samostatných svobodárnách a malých bytech a nejsou již právě vzhledem k věku tak prostorově vázáni na svou primární rodinu.

O kvalitě bydlení vypovídá nejen kategorie a velikost bytu, ale také počet členů domácnosti.

Nezletilé dívky pocházely téměř třikrát častěji z pětičlenných a větších rodin než snoubenky starší. Podobně jejich partneri pocházeli z 5členných a větších rodin významně častěji než partneri dívek starších.

Nezletilé snoubenky se základním vzděláním pocházely téměř z poloviny z pětičlenných a větších rodin, ale přitom byly proti učnicím a studentkám nadreprezentovány i v malých dvoučlenných domácnostech. Učnice a studentky pocházely nejčastěji z tří- až čtyřčlenných rodin a nejméně často z rodin tvořených dvěma osobami (tab. č. 46). Analýza naznačila, že z vícečlenných rodin pocházela téměř každá druhá snoubenka se základním vzděláním, každá třetí studentka a necelá čtvrtina učnic. Tato zjištění podporují domněnku, že předčasný sňatek může být

do určité míry motivován i snahou o únik z nepříznivých a těsných rodinných poměrů.

Z předchozí analýzy víme, že ve sledovaném souboru snoubeneckých dvojic, uzavírajících předčasný sňatek, prožila každá třetí dvojice ve své orientační rodině nějakou formu destrukce rodinného soužití svých rodičů, zatímco v kontrolním souboru starších snoubenců každá čtvrtá. V této souvislosti nás také zajímalo, jak prožily obě skupiny snoubeneckých dvojic formativní část svého dětství (období od 8 do 14 let) (tab. č. 47).

Mezi oběma soubory nezletilých a starších snoubenek byl statisticky významný rozdíl v podílu dívek, které prožily dětství jinak než s oběma vlastními rodiči, a sice v neprospěch nezletilých snoubenek. Srovnání ukázalo, že každá čtvrtá nezletilá dívka prožila dětství jinak než s oběma rodiči, zatímco z kontrolního souboru pouze každá sedmá. Z výrazně vyššího podílu nezletilých snoubenek, které hlavní část dětství neprožily s oběma rodiči, usuzujeme, že předčasný sňatek může být také určitou kompenzací chybějícího harmonického rodinného prostředí.

PODOBNOST RODINNÉHO CHOVÁNÍ

Jestliže se na způsob socializace v dětství podíváme z hlediska vzdělanostních skupin nezletilých snoubenek, pak dětství s oběma rodiči prožilo relativně nejméně snoubenek se základním vzděláním. Více než každá pátá z nich prožila dětství pouze s matkou a každá desátá nezletilá snoubenka se základním vzděláním prožila dětství u prarodičů nebo jinak než s vlastní matkou. Podíl snoubenek, které dětství neprožily ani s matkou, je čtyřikrát vyšší než podíl učnic a studentek. Učnice vyrůstaly nejčastěji ze všech pouze s matkou a ze skupiny studentek prožilo dětství jinak než s oběma rodiči pouhých 10 % — tento podíl je významně nižší než podíly učnic a dívek se základním vzděláním (tab. č. 48).

Nejméně příznivé socializační podmínky v dětství měla ze souboru nezletilých dívek skupina snoubenek se základním vzděláním. Třetina z nich prožila dětství jinak než v úplné rodině s oběma vlastními rodiči. Toto zjištění vysvětlilo svým způsobem i tendenci těchto dívek k velmi častým sexuálníím stykům a urychlenému zakládání rodiny i za cenu velkého finančního zatížení páru. Analýza rodinných vztahů naznačila, proč tato skupina nezletilých snoubenek nejméně ze všech spoléhala na pomoc vlastní matky při péči o dítě a proč častěji než ostatní očekávala bydlení u rodičů svého partnera.

Nejvyšší podíl nezletilých dívek, pocházejících z neúplné rodiny, prožil dětství převážně pouze s matkou, u prarodičů nebo jinde žily tyto snoubenky velmi málo. Snoubenky pocházející z rodiny s opakovaně provda-

nou matkou prožily část dětství také z větší části pouze s ní, ale statisticky velmi významný podíl (téměř čtvrtina) prožila dětství u prarodičů nebo jinde. Tento podíl je proti podílu snoubenek z neúplných rodin překvapivě vysoký. Zdá se, že opakovaná manželství řeší sice situaci matky, ale ne tak zcela dítěte (tab. č. 49).

Z výrazně vyššího podílu nezletilých než starších snoubenek, které neprožily dětství s oběma vlastními rodiči, usuzujeme, že předčasný sňatek a rané sexuální styky jsou určitým druhem kompenzace za chybějící harmonické rodinné prostředí. K podobnému závěru dospěl Carlson (1979), který klade předčasný sňatek do těsné souvislosti s početností rodiny, disharmonickými vztahy a nízkým sociálně ekonomickým statem orientační rodiny.

Vzhledem ke graviditě všech nezletilých snoubenek byla v šetření sledována i souvislost mezi věkem sňatku snoubenčiny matky a narozením jejího prvního dítěte. Analýza prokázala, že více než polovina (53 %) matek snoubenek porodila první dítě ve stejném roce sňatku nebo dříve. Menší polovina (47 %) porodila první dítě s časovým rozdílem minimálně rok po sňatku.

Ve věku do 18 let uzavřelo první sňatek 27 % matek nezletilých dívek, zatímco ve srovnávacím souboru pouze 14 % matek starších snoubenek. Ve věku do 18 let porodilo první dítě 22 % matek nezletilých dívek, zatímco ve srovnávacím souboru pouze 6 % matek starších snoubenek.

Srovnání věku sňatku a narození prvního dítěte matek snoubeneckých dvojic

	Matky nezl. d.	Matky starších d.	Matky part. nezl.	Matky part. starších
sňatek do 18 let	27 %	14 %	26 %	17 %
1. dítě do 18 let	22 %	6 %	19 %	6 %

Matky nezletilých se přibližně dvakrát častěji než matky starších dívek vdávaly velmi mladé. První dítě porodily téměř čtyřikrát častěji ve věku do 18 let než matky snoubenek starších. Podobná tendence se objevuje i v souboru matek partnerů, i když zde rozdíl není tak významný. Fakta o rodinném chování matek a srovnání tohoto chování v obou souborech naznačilo, že se nezletilé snoubenky do jisté míry ve svém párovém chování podobají svým matkám. Tato hypotéza, zdůrazňující podobnost chování, patří mezi koncepce v matrimoniologii ozna-

čované jako tzv. „duplikační rodičovský teorém“ a zdůrazňuje tendenci individua opakovat ve svém vlastním manželství model rodiny svých rodičů, nezávisle na tom, zda se mu na vědomé úrovni líbil nebo nelíbil (Kratochvíl, 1981, podle Budy [1977]). Jedinec se totiž učí své manželské a rodičovské roli na základě identifikace s rodičem stejného pohlaví. Naučená forma vztahu se pro něj stává ideální normou. V průběhu manželství se potom oba partneři pokoušejí přizpůsobit svůj vztah svým vnitřním schématům, což může vést ke konfliktům, protože s přijetím role vlastního pohlaví, které se jedinec naučil od rodiče stejného pohlaví, přijal i program celkového chování rodičů v manželském vztahu. S uvedeným programem v osobnosti jedince souvisí i tendence opakovat také v manželství, která po sobě následují, tytéž volby, problémy a chyby.

Z našich autorů opřela Šípová (1978) svou hypotézu o vlivu rodičovského modelu o výsledky několika tisíc vyšetření manželských dvojic Learyho testem interpersonálních vztahů. Výsledky jejího výzkumu je možno shrnout do tří základních tezí:

1. Dítě se od rodičů stejného pohlaví učí mužské nebo ženské roli, kterou bude v dospělosti zastávat. Je proto pro ně výhodné, může-li tuto roli bez výhrad přijmout. Odmítnutí této role dítě později zbavuje jistoty a disponuje je k neuróze.

2. Obraz rodiče opačného pohlaví má vliv na výběr manželského partnera. Zastává-li rodič opačného pohlaví v rodině imponující roli, výběr provedený podle jeho vzoru podporuje manželskou harmonii. Jestliže rodič opačného pohlaví zastával v rodině roli nedůstojnou a dítě jej nemohlo akceptovat, stává se partner s podobnými vlastnostmi zdrojem negativních reakcí.

3. Model rodiny rodičů určuje v hlavních rysech model rodiny, kterou dítě jednou v dospělosti vytvoří. Je-li dítě z rodiny s dominantním otcem, bude mít tendenci opakovat patriarchální model, je-li z rodiny ovládané matkou, bude mít tendenci opakovat model matriarchální. Tyto tendence bude mít i tehdy, jestliže ho v dětství příliš vyhraněný model traumatizoval. Manželství jedinců z rodin s příliš protikladnými modely trpí neustálým bojem o moc.

Pravděpodobnost harmonického soužití je tím větší, čím bližší jsou si modely rodin, z nichž manželé pocházejí. Tato teze má svou platnost, ale v případě negativního výběru velmi mladých snoubeneckých dvojic bude zřejmě platit v negativním smyslu: čím častěji pocházejí oba partneři z disharmonických rodin, tím větší je pravděpodobnost konfliktních situací a rozpadu manželství.

V orientačních rodinách všech sledovaných snoubeneckých dvojic bylo zajímavé rozložení dominance v manželském soužití rodičů (tab. č. 50). Ve všech rodinách snoubeneckých dvojic byla výrazně častěji než otec jako dominantní osoba označována matka. Přesto byl mezi mladšími a staršími dvojicemi výrazný rozdíl v podílu rodičů partnersky rozho-

dujících. V rodinách starších snoubenek rozhodovali rodiče bez výrazné dominance jednoho z nich třikrát častěji než v rodinách dívek nezletilých. U partnerů byla situace obdobná, i když rozdily nebyly tak výrazné jako u souboru dívek. Zajímavé bylo, že mladší snoubenecké dvojice (zvláště nezletilé dívky) častěji udávaly dominanci otce než snoubenky starší. Tento fakt můžeme vysvětlit tím, že mladší snoubenci jsou ještě ve věku, kdy rodiče intenzivněji „rodičují“ než u dvojic starších.

Z rozložení odpovědí byla patrná tendence jak nezletilých, tak starších dívek považovat za rozhodující osobu v rodině matku. Jejich partneři sice matku neuváděli jako dominantní osobu tak často jako ony, přesto i z nich významný podíl matku za rozhodující osobu považoval. Hodnocení dělby dominance v primární rodině snoubenecké dvojice implikuje domněnku, že v naší společnosti se rozhodujícím činitelem rodinného soužití stává osobnost matky na úkor osobnosti otce. Tuto domněnku podporuje i fakt zjištění výraznější dominance českých matek ve srovnání s finskými v šetření, o kterém jsme referovali v první části práce.

Dělbu dominance v rodině je možno posoudit také v souvislosti s typem orientační rodiny nezletilé snoubenky. Matky nezletilých dívek, které setrvaly v prvním manželství, nejčastěji ze všech respektovaly tradiční dělbu moci v rodině, kdy je rozhodování ponecháno otci. V úplných rodinách, kde žily nezletilé snoubenky s oběma vlastními rodiči, rozhodoval relativně nejvyšší podíl otců a nejnižší podíl matek. Přesto však byla i v tzv. stabilizované rodině o něco častější dominance matky než otce. Velmi výrazná je dominance opakovaně provdaných matek a matek žijících v neúplné rodině (tab. č. 51).

Distribuce dominance v rodině snoubenky byla zajímavá také z hlediska dosaženého vzdělání nezletilé dívky. V rodinách nezletilých dívek s nejnižším vzděláním bylo ve srovnání s ostatními nejméně obvyklé partnerské rozhodování. Matky těchto snoubenek zaujímaly v rodině dominantní postavení dvakrát častěji než otcové. V rodinách učnic byla dominance matky ještě výraznější, ale na druhé straně byl v těchto rodinách také vyšší podíl společného partnerského rozhodování. Ze všech srovnávaných vzdělanostních skupin nezletilých snoubenek se teprve v rodinách studentek objevil vyšší podíl dominantních otců než matek. V rodinách studentek byl výrazný také podíl společných partnerských rozhodnutí. Objevila se přímá úměrnost vzdělání a autority otce. Se zvyšujícím se vzděláním rodičů rostla i autorita otce a podíl partnerských vztahů v rodině.

Všem sledovaným snoubeneckým dvojicím byla také položena otázka, jak nyní, když sami stojí před založením rodiny, hodnotí manželství svých rodičů (tab. č. 53).

Manželství svých rodičů považovalo za nevydařené dvakrát více nezletilých dívek než starších. Podobně jejich partneři považovali manželství svých rodičů dokonce 3x častěji za spíše disharmonické. Rozdíl

mezi oběma soubory byl statisticky velmi významný. Oba sledované soubory mladších a starších snoubeneckých dvojic se navzájem lišily také podílem těch, kteří manželství svých rodičů nechtěli ohodnotit. (Starší páry významně častěji než páry mladší.)

Polovina snoubenek se základním vzděláním a polovina nezletilých učnic hodnotila manželství svých rodičů jako méně úspěšná. Nezletilé snoubenky s nižším vzděláním byly pravděpodobně k předčasnému sňatku motivovány i méně harmonickými vztahy ve své primární rodině a v romantickém vztahu hledaly kompenzaci za to, co v rodině chybělo (tab. č. 54).

U studentek se předčasný sňatek nezdál být tak výrazně motivován méně kvalitním rodinným zázemím. U této skupiny sehrála zřejmě větší roli „touha po poznání“, „touha po dospělosti“. V tomto smyslu mohl být pro ně sňatek neplánovanou možností rychlého přesunu do světa dospělých.

Na soužití rodičů nezletilých dívek se můžeme také podívat v souvislosti s dělbou moci v rodině.

Analýza soužití rodičů nezletilých dívek a distribuce dominance v rodině naznačila silnou souvislost dominance ženy v rodině s méně harmonickým prostředím. V rodinách označených mladšími i staršími snoubenkami jako spíše harmonické se objevil vyšší podíl dominantních otců a vyšší podíl společného, partnerského rozhodování. V rodinách hodnocených snoubenkami jako méně harmonické převládala dominance matky na úkor dominance otce a také podíl partnerského rozhodování byl výrazně nižší než v rodinách harmonických. Tato souvislost byla do jisté míry ovlivněna vysokým počtem neúplných rodin v souboru nezletilých dívek, ale v souboru starších snoubenek se objevila také, přesto, že zde podíl neúplných rodin byl výrazně nižší (tab. č. 56).

Souvislost mezi rodinným zázemím všech snoubenek a rodinným zázemím všech jejich partnerů naznačuje výraznou tendenci k homogamii. Snoubenky, které pocházely z rodin s uspořádanými rodinnými vztahy si téměř ze tří čtvrtin vybraly partnery také z rodin harmonických. Výrazně malý podíl jak nezletilých, tak starších dívek, pocházejících z harmonických rodin, si vybraly partnery, kteří byli s rodinnými vztahy svých rodičů nespokojeni.

Soužití rodičů snoubenek a soužití rodičů jejich partnerů

Soužití rodičů partnerů	Soužití rodičů nezl. dívek		Soužití rodičů starších dívek	
	spíše harm.	spíše disharm.	spíše harm.	spíše disharm.
spíše harmonické	74 %	57 %	71 %	61 %
spíše disharmonické	17 %	32 %	6 %	20 %

Snoubenky pocházející z disharmonických rodinných poměrů si vybraly partnery s kvalitním rodinným zázemím pouze z větší poloviny. Třetina nezletilých a pětina starších snoubenek, které vztahy svých rodičů hodnotily spíše negativně, si vybraly partnery také s manželstvím svých rodičů nespokojené.

Tendence k homogamii se ve sledovaném souboru projevila nejen ve věkové, vzdělanostní a ekonomické struktuře, ale i ve struktuře rodinných vztahů orientačních rodin mladších i starších snoubeneckých dvojic.

Připravenost na párové soužití

Připravenost na manželství velmi mladé snoubenecké dvojice byla měřena pomocí Možného testu integrace role (T. I. R.). Test využívá a operacionalizuje pro diagnostické a terapeutické účely určité aspekty teorie role, zejména část, která se zabývá mechanismem komplementarity rolí. Tento mechanismus vychází z poznatku, že na to, jak se sami percipujeme, má rozhodující vliv, jak nás percipují (vidí) druzí. Každý člověk má základní potřebu být v souladu s okolním světem.

Sociální roli chápe autor testu jako soubor očekávání, vztažených k určitému místu v sociálním systému, k určité pozici v sociální instituci. Sdělovateli očekávání jsou především nositelé komplementárních rolí (sdělovatelům očekávání k roli muže je žena, k roli manžela manželka). Vzájemně se vylučující očekávání i rozporná očekávání od jednoho sdělovatele vytvářejí předpoklady pro vznik rolových konfliktů. Problémem je zejména pochopení preskripce role. Pochopení role může být ztíženo nedostatkem informací o očekáváních vztažených k určité roli a tento nedostatek může vést k vytvoření vnitřního napětí v roli.

Z matematické víme, že vysoká míra vnitřního napětí v roli nebo rolích rodinného systému provází nesoulad, konflikt a disfunkci páru a rodiny. Vzhledem k mechanismu komplementarity rolí je však obtížné lokalizovat problém do jediné z rolí v rodinném systému a určit zdroj napětí v jednom z nositelů rolí. Pro terapii vztahu je tedy nutné zvládnout obtížné, ale nezbytné umění přejímání rolí.

Obsah mužské a ženské role zůstal v našem kulturním okruhu po celé historické období nezměněn, stabilizován. Základní zakotvení těchto rolí bylo a je dosud ve vysoké asociaci očekávání všeobecných rysů submisivity u ženské role a dominance u role mužské. Dnešní populace má však situaci ztíženější, protože sociálně legitimní a pragmaticky funkční charakteristiky správného výkonu mužské a ženské sociální role jsou uprostřed procesu revoluční změny.

Z těchto teoretických předpokladů vyšel autor při konstrukci diagnostického nástroje — testu, který měří míru vnitřní integrity mužské

a ženské role. Test je orientován na takové charakteristiky, které fungují jako zástupné indikátory co nejuniverzálnější platnosti, je orientován na sadu tradičních očekávání, která jsou v naší kultuře vztahována k mužské a ženské roli.

Dotazník T. I. R., který jsme také aplikovali u mladších snoubeneckých párů, se skládal z 8 totožných posouzení člověka sérií párových proměnných. 4 sady použil muž a 4 sady použila žena. Technikou sémantického diferenciálu bylo v nich posuzováno:

u muže — 1. jaký já jsem (M)

1, 3, 6, 8 — 2. jaká je moje žena (snoubenka) (M Ž)

— 3. Předpokládám, že si o mně moje žena myslí, že jsem (M Ž)

— 4. za ideální ženu považuji (M Ž)

u ženy — 5. jaká já jsem (Ž)

5, 2, 7, 4 — 6. jaký je můj muž (snoubenec) (Ž M)

— 7. předpokládám, že si o mně můj myslí, že jsem (Ž M)

— 8. za ideálního muže považuji (Ž M)

Ve čtyřech z těchto posouzení je předmětem posouzení muž: v sadě 1 posuzuje sám sebe, v sadě 6 je posuzován partnerkou, v sadě 3 popisuje, jak si myslí, že ho vidí jeho snoubenka a v sadě 8 popisuje snoubenka ideálního muže.

Ve čtyřech zbývajících sadách je předmětem posouzení snoubenka. V sadě 5 popisuje sama sebe, v sadě 2 je posuzována svým partnerem, v sadě 7 popisuje, jak si myslí, že ji vidí její snoubenec a v sadě 4 popisuje partner ideální ženu.

Všechny 4 podoby muže (ženy) jsou v každodenním životě páru trvale přítomné, protože mužovo i ženino jednání vychází z

— jeho (její) vlastní představy o sobě samém (sada 1)

— je však také reakcí na představu, za koho jej (ji) partner považuje a kterou se snaží svým chováním korigovat nebo prohlubovat

— reaguje však také nevědomě na aktuální chování ženy (muže), jehož jednání je ovlivněno její skutečnou reálnou představou (sada 6)

— chování ženy (muže) je však také ovlivněno tím, jak si představuje muže (ženu) ideálního (sada 8).

Pro přiměřenou komunikaci a spolupráci v manželském páru a pro přiměřený výkon mužské a ženské role je nutné, aby 4 sledované sady očekávání byly v základním souladu, aby se kryly. Ve fungujícím manželství se příliš neliší mužova představa o tom, jaký je, od představy jeho ženy o něm, a tam, kde se liší, muž tuto odlišnost zná. Není zde ani velký rozdíl mezi tím, jakého muže žena má a jakého by pokládala za ideálního partnera (totéž platí o ženě).

Konfliktní manželství se liší od normálního menší mírou vnitřní integrity v mužské nebo ženské roli. Tato menší míra integrity mužské i ženské role v páru může patřit k hlubším příčinám konfliktu v manžel-

ství. Srovnávací soubory normálních a konfliktních manželských párů byly převzaty z testové příručky T.I.R. (Možný, 1982).

Průměrné hodnoty očekávání vztahených k mužské a ženské roli u velmi mladých snoubeneckých dvojic ve srovnání s průměrnými hodnotami normálních manželství středního věku

Míra maskulinity v mužské roli

Srov. soubory	1 muž o sobě	6 žena o muži	3 žena si myslí, že jsem	8 ideální muž
nezletilí snoubenci	61,0	61,1	59,2	64,1 N 127
manželské páry středního věku	59,7	61,2	59,1	66,5 N 207

Všechny složky mužské role byly jak u nezletilých snoubeneckých dvojic, tak u normálních manželských párů v základním souladu, až na výrazný rozdíl mezi reálným mužem a ideálem. Tento rozdíl byl výraznější u normálních párů než u nezletilých snoubeneckých dvojic. Znamená to, že snoubenci, beroucí si nezletilé partnerky, byli přiměřeně maskulinní a jejich snoubenky je v průměru dobře znaly. Malý rozdíl mezi realitou a ideálem však vypovídal o tom, že jejich vztah byl založen spíše na iluzích a srážka iluzí s realitou může být v dalším manželském životě pro mnohé z nich bolestná.

Podobně jako u mužské role, byly všechny složky ženské role v základním souladu. V tomto směru se mladé snoubenecké páry nelišily od manželských dvojic středního věku. U obou souborů byl opět významný rozdíl v míře vyžadované maskulinity u ideálu s realitou.

Míra maskulinity v ženské roli

soubory	5 žena o sobě	2 muž o ženě	7 muž si myslí, že jsem	4 ideální žena
nezletilí snoubenci	54,0	52,5	52,8	58,2 N 127
manželské páry středního věku	51,4	49,5	49,7	57,6 N 207

Nezletilé snoubenky vyžadovaly o něco méně maskulinní muže než vdané ženy středního věku, zatímco partneri těchto snoubenek za ideál považovali ženu o něco maskulinnější, než ženatí muži středního věku. Toto zjištění je v souladu se všeobecným vývojem dnešních žen směrem k maskulinitě a podporuje domněnku, že tradiční osobnostní rozdíly mezi mužem a ženou se postupně zmenšují.

Míra maskulinity v mužské roli se mezi oběma soubory nelišila tolik, jako míra maskulinity v ženské roli — je zřejmé, že nezletilé snoubenky byly maskulinnější než vdané ženy středního věku. Otázkou však zůstává, zda vyšší míra maskulinity nezletilých snoubenek, i když byla muži očekávána, nezakládá větší riziko konfliktu v budoucím manželském soužití.

Inkonzistence mužské a ženské role

Při měření inkonzistence rolí v páru vycházel test z předpokladu, že základním vymezo­vatelem mužské role v manželství je žena a základním vymezo­vatelem ženské role v manželství je muž. Za základ při měření inkonzistence mužské role bral tedy test to, jak žena svého muže vidí a srovnával ho s tím,

- jak muž vidí sám sebe
- jak si muž myslí, že ho žena vidí
- jakého muže považuje žena za ideál.

Při zjišťování inkonzistence ženské role bral test T.I.R. za základ to, jak muž svou ženu vidí a srovnává jeho vidění s tím,

- jak žena vidí sama sebe
- jak si žena myslí, že ji muž vidí
- jakou ženu považuje muž za ideální

Kvantitativně vyjádřené výsledky těchto 6 provedených srovnání poskytl 6 základních měř inkonzistence A až F. Byly výsledkem sumace rozdílů mezi identickými položkami srovnávaných sad posuzování. V mužské roli ukázaly:

- A — míru diference mezi tím, jak muž vidí sám sebe a jak jej vidí žena (heteropercepce od autopercepce)
- B — míru diference mezi tím, jak jej vidí žena a jak si muž myslí, že jej ona vidí (heteropercepce od předpokládané percepce)
- C — míru diference mezi ideálem a reálným mužem v představě ženy (heteropercepce od ideálu).

V ženské roli míry inkonzistence ukazují:

- D — míru diference mezi tím, jak žena sama sebe vidí a tím, jak ji vidí její muž
- E — míru diference mezi tím, jak ji vidí muž a jak si žena myslí, že ji on vidí
- F — míru diference mezi ideální ženou a reálnou v představě muže.

Pro přehlednější označení užívá test pro

- míru A a D označení „chyba v sebereflexi“
- míru B a E označení „chyba v předpokladu“
- míru C a F označení „chyba v ideálu“.

Každá z těchto měr byla vyjádřena proměnnou, nabývající hodnoty mezi 0 až 120. Čím větší číslo, tím větší chyba. Míry A B C tedy měří tři dimenze mužské role v páru, míry D E F tři dimenze ženské role v páru. Součtem měr A + B + C jsme dostali sumovanou míru inkonzistence mužské role v páru MI a podobně součtem D + E + F jsme dostali sumovanou míru inkonzistence ženské role v páru ŽI.

Tyto dvě míry ve dvou proměnných informacích sumují, zda v testovaných párech můžeme předpokládat nadprůměrnou míru vzájemného neporozumění a umožňují změřit intenzitu konzistence role vzhledem ke standardu v populaci městských manželství středního věku. I když se ukáže index MI a ŽI v normě, může být jeho vnitřní skladba mimo normu. Podprůměrná hodnota jednoho z ukazatelů může být kompenzována nadprůměrnou hodnotou v jiném ukazateli.

Srovnání průměrných hodnot subtestů A B C a MI
mezi souborem nezletilých, normálních a konfliktních párů

Mužská role

	A chyba v sebereflexi	B chyba v předpokladu	C chyba v ideálu	MI míra inkonzistence
norm. manž. páry	25,6	27,0	27,7	80,1 N 207
nezletilí snoubenci	28,4	27,0	19,4	74,0 N 127
konfliktní manž. páry	30,7	29,7	39,0	99,4 N 60

Srovnání průměrných hodnot ukázalo, že chyba v sebereflexi byla nejnižší u normálních ženatých mužů a nejvyšší u mužů žijících v konfliktních manželstvích. Velmi mladí snoubenci se chybou v sebereflexi blížili spíše hodnotám, charakteristickým pro konfliktní manželství. Tato hodnota vypovídá o tom, že vlastně ještě ani sami sebe neznají, mají ideály i o sobě. Chyba v předpokladu dosáhla stejné hodnoty jako u normálních manželských párů a chyba v ideálu byla výrazně nižší než hodnota charakteristická pro normální i konfliktní páry. Podobně byla i míra inkonzistence mužské role u snoubeneckých párů výrazně nižší než u ostatních srovnávaných dvojic. Zdá se tedy, že snoubenci si v okamžiku sňatku partnerku silně idealizovali; jak však tato idealizace obstojí v dalším životě, je otázka, která nás bude zajímat po třech letech manželství.

Podobně jako jejich partneri, měly nezletilé snoubenky chybou v sebereflexi blíže spíše ke konfliktu, než k normálně fungujícímu manželství. Nezletilé dívky měly iluze a nereálné představy nejen o sobě, ale také o tom, jak je jejich partner vidí. Chyba v předpokladu byla u nich výrazně vyšší než chyba u normální ženy a chyba u ženy žijící v kon-

Srovnání průměrných hodnot subtestů D E F a ŽI
mezi souborem nezletilých, normálních a konfliktních párů

Ženská role

	D chyba v sebereflexi	E chyba v předpokladu	F chyba v ideálu	ŽI míra inkonzistence
norm. manž. páry	25,2	25,3	29,5	80,4 N 207
nezletilí snoubenci	28,0	31,5	20,0	74,0 N 127
konfliktní manž. páry	29,7	27,6	36,4	93,6 N 60

fliktním manželství. V tomto neadvekvátním odhadu se projevila sociální nezralost a idealizace vzájemného vztahu.

Chyba v ideálu a míra inkonzistence ženské role byla opět nejnižší ze všech srovnávaných dvojic. Nezletilé snoubenky tedy vstupovaly do manželství s malou znalostí sebe sama, s nereálným odhadem vztahu a velikými ideály o partnerovi. Zda to vše bude stačit k tomu, aby manželství ve svých instrumentálních složkách fungovalo, je málo pravděpodobné. Domníváme se, že tato idealizace bude přinejmenším pro část dvojic fatální.

2.3 SHRNU TÍ NEJDŮLEŽITĚJŠÍCH POZNATKŮ V Ý Z K U M U

Projekt naší studie, která sledovala snoubenecké páry v období těsně před uzavřením sňatku, obsahoval některá pravděpodobná tvrzení, ke kterým se chceme v závěru práce vrátit.

Projekt předpokládal, že na rozdíl od starších snoubeneckých dvojic budou mezi snoubeneckými páry s alespoň jedním nezletilým partnerem převažovat jedinci, pocházející z rodin s nižší úrovní vzdělání.

Z analýzy vyplynulo, že matky nezletilých snoubenek dosáhly přibližně dvakrát častěji než matky snoubenek starších pouze základního vzdělání, u otců tento rozdíl nebyl tak výrazný; nicméně procento otců nezletilých dívek, kteří nebyli ani vyučení, byl vyšší než u kontrolního souboru otců dívek starších. Podíl vyučených rodičů byl přibližně stejný v obou souborech. Oba soubory se však navzájem lišily v podílu rodičů se středoškolským a vysokoškolským vzděláním, a to v neprospěch nezletilých snoubenek. Šetření prokázalo, že nezletilé dívky i jejich partneri pocházejí statisticky významně častěji než snoubenecké dvojice starší, z rodin s nižší úrovní vzdělání (kde oba rodiče nebyli ani vyučení). Z korelace vzdělání snoubenek a dosaženého vzdělání jejich rodičů vyplynulo, že se stoupajícím vzděláním dětí klesal podíl rodičů se základ-

ním vzděláním a významně rostl podíl rodičů se vzděláním alespoň středoškolským.

Podrobnější analýza souboru velmi mladých snoubeneckých párů naznačila těsnou souvislost mezi vzděláním nezletilé dívky a vzdělanostní úrovní rodiny jejího partnera. Čím nižší vzdělání měla nezletilá dívka, tím častěji si vybrala partnera z rodiny, kde oba rodiče nebyli ani vyučeni a výrazně méně často volila partnera, jehož rodiče dosáhli alespoň středoškolského vzdělání.

Opačná tendence se projevila u středoškolských studentek, které si ve srovnání s ostatními nezletilými dívkami nejčastěji ze všech vybraly partnery, jejichž otcové dosáhli středoškolského nebo vysokoškolského vzdělání.

Vzhledem k celkově nižší úrovni vzdělání patřily tři čtvrtiny rodičů velmi mladých snoubeneckých dvojic charakterem vykonávané práce do kategorie manuálních pracovníků. Rodiče starších snoubenek bylo možno do této kategorie zařadit pouze z poloviny.

V souladu s výsledky dosavadních výzkumů mladých rodin a rozvádějících se manželských dvojic jsme předpokládali, že nezletilé snoubenky častěji než snoubenky starší prožily rozpad manželství svých rodičů a častěji žily v komplikovaných rodinných vztazích. Pro ověření této hypotézy byl výchozí charakteristikou rodinný stav matek všech snoubeneckých dvojic. Nezletilé dvojice pocházely významně častěji než dvojice starší z neúplných a disharmonických rodin. Z úplné rodiny s oběma vlastními rodiči pocházely tři čtvrtiny starších dívek a jejich partnerů, zatímco ze souboru nezletilých snoubeneckých dvojic něco přes tři pětiny. Vedle konstatování tohoto základního rozdílu mezi oběma soubory ukázala podrobnější analýza rodinných poměrů nezletilých snoubenek, že jejich rodinné zázemí bylo tvořeno třemi typy rodin. 62 % nezletilých snoubenek pocházelo z rodin úplných, 17 % z rodin s opakovaně provdanou matkou a 21 % z rodin formálně neúplných (rozvod, úmrtí). Z hlediska typu orientační rodiny se soubor jejich partnerů lišil jen nepatrně — snoubenci pocházeli o něco častěji než nezletilé dívky z rodin úplných. Rozložení relativních četností prokázalo, že téměř dvě pětiny nezletilých dívek a třetina jejich partnerů pocházela z rodin s komplikovanými rodinnými vztahy.

V souboru nezletilých dvojic považujeme za nepříznivou okolnost homogamní výběr manželského partnera. Nezletilé dívky s nejnižším vzděláním si nejméně často ze všech vybraly partnery z úplných rodin a výrazně častěji než ostatní preferovaly partnery z rodin neúplných; středoškolské studentky však volily výrazně častěji své partnery z rodin úplných. Vedle vzdělání mělo na výběr partnera zřejmě vliv (i když zprostředkovaný) i vlastní rodinné zázemí nezletilé dívky. Nezletilé snoubenky žijící s opakovaně provdanou matkou si partnera z úplné rodiny vybraly již jen z poloviny a téměř třetina si vybrala partnera, který žil

také s jedním nevlastním rodičem. Tento podíl byl ze všech srovnatelných skupin nejvyšší. Podobně byl také podíl nezletilých dívek, vyrůstajících v neúplné rodině a které si vybraly partnera také z rodiny neúplné, nejvyšší ze všech. Fakt, že jedinec má tendenci vybírat si partnera v zásadě stejného jako je sám, může v případě velmi mladých manželských dvojic zvýšit riziko rozpadu manželství, zvláště u dvojic, kde oba pocházejí z neúplných rodin. Přispívá k tomu ta okolnost, že oba partneři internalizovali během dětství a dospívání destruktivní řešení rodinných konfliktů svých rodičů. Rozvod manželství bude pro ně pravděpodobněji častěji sociálně akceptovatelnou formou řešení krizových situací než u jedinců, kteří internalizovali během dětství model rodiny, řešící konflikty jiným způsobem než definitivní destrukcí.

Při úvahách o motivaci předčasně uzavíraných sňatků jsme vzali v úvahu i možnost frustrace v orientační rodině nezletilé dívky a předpokládali při přípravě výzkumu, že manželství rodičů nezletilých dívek budou častěji než snoubenkami staršími charakterizována jako méně spokojená a harmonická.

V exploračním rozhovoru byla jak mladším, tak starším snoubencům položena otázka, jak hodnotí manželství svých rodičů. Ze srovnání odpovědí obou skupin snoubeneckých párů vyplynulo, že nezletilé dívky a jejich partneři považovali manželství svých rodičů dvakrát častěji za nevydařené než snoubenecké dvojice starší. Podrobnější analýza odpovědí nezletilých dívek naznačila, že přibližně každá druhá nezletilá dívka považovala manželství svých rodičů za spíše nevydařené nebo je odmítla posoudit. Tento fakt silně podporuje domněnku, že vedle gravidity a „vzájemné lásky“ může být významnou motivací k předčasnému sňatku i touha uniknout z frustrujícího rodinného prostředí.

Hodnocení manželství rodičů nezletilých snoubenek bylo zajímavé i z hlediska jimi dosaženého vzdělání. Jako méně harmonické označily soužití svých rodičů především dívky s nejnižším vzděláním a učnice. Středoškolské studentky hodnotily soužití svých rodičů pozitivněji, dvě třetiny z nich je považovaly za celkem vyrovnané a spokojené. Tendence k homogamii se projevila i v hodnocení soužití rodičovské generace. Snoubenky, které považovaly rodinné vztahy svých rodičů za harmonické, si ze tří čtvrtin vybraly partnery také z rodin pozitivně hodnocených. Pouze každá pátá snoubenka, pocházející z harmonické rodiny, si vybrala partnera, který manželství svých rodičů hodnotil negativně. Na druhé straně si každá třetí snoubenka z těch, které manželství svých rodičů označily jako méně uspokojivé, vybrala partnera také z rodiny s disharmonickými a méně uspokojivými vztahy.

Výzkumné šetření naznačilo, že míra harmonie v rodině souvisí i s podílem rodičů na moci, na rozhodování v rodinném systému. Souvislost mezi hodnocením soužití rodičů a hodnocením dominance v rodině prokázala, že v harmonických rodinách byla silnější dominance a autorita

otce a vyšší podíl společného, partnerského rozhodování, zatímco v méně harmonických rodinách byla v oblasti rozhodování výrazně dominantnější matka. V méně harmonických rodinách byl také podíl společných, partnerských rozhodnutí zřetelně nižší. Tato tendence byla prokázána u obou sledovaných souborů.

Vzhledem k nezletilosti alespoň jednoho ze snoubenecké dvojice mladších párů jsme v projektu také předpokládali, že tyto dvojice budou častěji než snoubenci starší patřit do skupiny obyvatelstva s nižším stupněm dosaženého vzdělání. Předpokládali jsme, že v tomto souboru budou méně zastoupeni středoškoláci, vysokoškoláci, event. středoškolští nebo vysokoškolští studenti. Analýza tento předpoklad plně potvrdila. Ve srovnávacím souboru starších snoubenek byly výrazně častěji než v souboru nezletilých dívek zastoupeny středoškolačky a vysokoškolačky. Podíl starších snoubenek s základním vzděláním byl výrazně nižší než podíl snoubenek nezletilých.

Vzhledem k tomu, že nezletilost byla téměř ve všech případech záležitostí dívek v souboru velmi mladých dvojic, bylo jejich maximálně možné vzdělání dokončený učební obor nebo studium střední školy. Přibližně třetina nezletilých dívek měla v době šetření pouze základní vzdělání a pracovala jako nekvalifikovaná síla. Téměř polovina neměla dokončený učební poměr a čtvrtina studovala na střední škole. Z hlediska dosaženého vzdělání bylo tedy možno v souboru nezletilých dívek rozlišit tři skupiny: skupinu dívek se základním vzděláním, skupinu učnic a skupinu středoškolských studentek.

Soubor jejich snoubenců tvořily dvě třetiny vyučených, 16 % partnerů s pouze základním vzděláním, 9 % středoškoláků a 6 % studentů střední nebo vysoké školy. Šetření prokázalo, že předčasný sňatek byl především záležitostí adolescentů s velmi nízkou úrovní kvalifikace — to je pochopitelné u nezletilých dívek, ale u jejich partnerů, kteří jsou v průměru o dva až tři roky starší, by to tak samozřejmě být nemuselo, kdyby zde určitou roli nehrál homogamní výběr partnera.

Věkovou a vzdělanostní homogamii jsme při přípravě výzkumu očekávali a předpokládali jsme, že nezletilá snoubenka si pravděpodobně častěji než snoubenka starší vybere partnera ze stejné vzdělanostní skupiny a přibližně stejného věku. Věkové rozložení souboru nezletilých dívek prokázalo, že třetina z nich byla v době sňatku mladší 17 let a dvě třetiny sice 17 let přesáhly, ale hranice zletilosti nedosáhly. V souboru jejich partnerů bylo nezletilých 8 %, polovina neměla ještě absolvovanou základní vojenskou službu. Dvě pětiny partnerů byly sice starší 21 let, ale věkovou kategorii nad 25 let nepřesáhly. Podíl snoubenců mladších 19 let byl ve sledovaném souboru 4× vyšší než podíl této věkové kategorie ženichů v československé populaci. Podobně byl podíl ženichů nezletilých dívek ve věkové kategorii 19 až 21 let téměř dvakrát vyšší než odpovída-

jící podíl z celkové populace československých ženichů (srv. Stat. roč. 1979).

V souladu s očekáváním si nezletilé dívky ze dvou třetin vybraly vyučené partnery. Přibližně každá sedmá si vybrala partnera se vzděláním nejnižším a stejný podíl z nich si vybral partnera se vzděláním středoškolským (do této skupiny jsme zahrnuli i studenty středních a vysokých škol). Korelace vzdělání snoubenek a vzdělání jejich partnerů ukázala, že snoubenky se základním vzděláním si vybraly výrazně častěji než ostatní partnery z nejnižší vzdělanostní skupiny. Ve srovnání s učnicemi a studentkami si nejméně často vybraly partnery vyučené a středoškolačky nebo středoškolské studenty. Učnice a středoškolačky ve svém výběru významně častěji opomíjely partnery s pouze základním vzděláním a studentky nejčastěji ze všech daly přednost středoškolákům a studentům. Homogamní výběr se projevil také v souboru starších snoubeneckých dvojic. I starší snoubenky s pouze základním vzděláním daly výrazně častěji přednost partnerům na stejné vzdělanostní úrovni, vyučené si nejčastěji braly partnery také vyučené. U starších středoškolaček byl homogamní výběr porušen, ve stejné míře si vybraly partnery jak se vzděláním nižším, tak vyšším. Tato situace je způsobena tím, že československý vzdělávací systém již 20 let produkuje asi o 20 % více maturantek než maturantů. Tím jsme dospěli ke stavu, kdy i celkový podíl osob s dokončeným středoškolským vzděláním je vyšší mezi ženami než mezi muži. Vysokoškolačky si opět vybraly nejčastěji vysokoškolačky (event. studenty), ale relativně vysoký podíl z nich si vybral jako životního partnera středoškolačka. Zdá se, že i pro tuto skupinu — v souvislosti s postupující feminizací i vysokého školství — začíná být problematické najít si vzdělanostně homogamního partnera.

Celkově bylo v šetření prokázáno, že ze souboru nezletilých snoubenek si vybrala partnera se základním vzděláním každá sedmá, zatímco z kontrolního souboru starších dívek teprve každá desátá. Vyučeného partnera si vybraly tři čtvrtiny nezletilých dívek, zatímco ze starších více než dvě pětiny. Tyto souvislosti naznačily, že výběr partnera je silně ovlivněn vlastní dosaženou úrovní vzdělání. Nižší úrovní vzdělání nezletilých dívek odpovídala i volba partnera z převážně nižších vzdělanostních skupin obyvatelstva.

Při přípravě projektu jsme uvažovali o hypotéze, předpokládající u velmi mladých snoubeneckých dvojic vyšší sexuální aktivitu. Po určitých diskusích jsme hypotézu zařadili s vědomím problematičnosti validity těchto údajů. U souboru starších snoubenek jsme otázky příliš intimního charakteru vypustili. Předpokládali jsme však, že velmi mladé snoubenecké páry budou častěji než páry starší složeny z jedinců s určitou tendencí k promiskutnímu chování.

Základní motivací sňatku nezletilých dívek byla gravidita. V době šetření byly gravidní všechny, zatímco v kontrolním souboru starších

dívek každá druhá — tento podíl odpovídá podílu gravidních nevěst v naší populaci. Významný rozdíl mezi mladšími a staršími snoubenkami byl i v přiznaném počátku sexuálního života. Ze souboru nezletilých dívek přiznala první sexuální styk před 15 rokem přibližně každá osmá, zatímco ze souboru starších pouhá tři procenta. Před 16. rokem věku začala sexuálně žít polovina nezletilých snoubenek, ale z kontrolního souboru pouhých 7 % dívek. Tři čtvrtiny starších dívek udaly první sexuální styky až po 17. roce věku. Závažné je i zjištění, že alespoň jednou prodělané umělé přerušování těhotenství přiznala každá desátá nezletilá snoubenka.

Podrobnější rozbor sexuálního chování nezletilých dívek prokázal, že se sexuální styky začaly nejmladší nezletilé snoubenky pochopitelně ještě dříve než nezletilé snoubenky starší (nad 17 let). Výrazně vysoký podíl nejmladších snoubenek (16 až 17 let) tvořil skupinu, přiznávající sexuální styk před 15. rokem.

Z hlediska vzdělání tvořily skupiny dívek, přiznávajících sexuální styky před 15. rokem, především snoubenky se základním vzděláním. Nejméně často byly v této skupině zastoupeny středoškolské studentky. Ze souboru nezletilých dívek sexuální styky nejčastěji odkládaly studentky a nejméně často je odkládaly snoubenky se základním vzděláním. Korelace vzdělání a sexuální aktivity přinesla zajímavé souvislosti. Čím vyšší vzdělání měly nezletilé dívky, tím častěji přiznávaly více sexuálních partnerů. Studentky sice nepřiznávaly tak často jako učnice a snoubenky se základním vzděláním ranou sexuální aktivitu, ale počtem přiznaných sexuálních partnerů obě skupiny výrazně předstihly. Pouze jediného sexuálního partnera přiznaly necelé dvě pětiny nezletilých dívek.

Nezletilé snoubenky, které udaly více sexuálních partnerů, si také častěji než ostatní vybraly partnery s většími sexuálními zkušenostmi. Tyto údaje naznačily, že přinejmenším u poloviny snoubeneckých dvojic je možno hovořit o zvýšené pohotovosti k promiskuitnímu chování. Předčasný sňatek je v těch případech pouze důsledkem velmi rané sexuální aktivity adolescentní mládeže.

Vedle sociologicky orientovaného strukturovaného rozhovoru s nezletilou dívkou a jejím partnerem jsme pro odhadnutí míry vzájemného poznání velmi mladé dvojice použili i jemnější psychologické diagnostické techniky, testu integrace role. Pomocí tohoto testu jsme zjišťovali míru maskulinity v mužské a ženské roli v páru a inkonzistenci obou rolí velmi mladé dvojice. Předpokládali jsme, že vzájemná znalost partnerů a shoda očekávání bude pravděpodobně nižší, než uvádějí normy, standardizované pro českou populaci.

Srovnáním míry maskulinity v mužské roli u partnerů nezletilých snoubenek a míry maskulinity v mužské roli normálních ženatých mužů středního věku jsme zjistili výrazný rozdíl mezi představou ideálního muže a jeho reálnou podobou. Tento rozdíl byl u velmi mladých párů vý-

razně nižší než u ženatých mužů středního věku. Velmi malý rozdíl mezi realitou a ideálem naznačil, že vztah nezletilé dívky a jejího partnera je založen spíše na iluzích, než reálném odhadu partnerů. V dalším životě může být srážka iluzí s realitou pro velmi mladé dvojice, zatížené hned z počátku manželství dalšími nepříznivými faktory, velmi nebezpečná.

Podobně jako u mužské, byl i v roli ženské významný rozdíl mezi vyžadovanou maskulinitou u ideálu a maskulinitou reálného partnera. Nezletilé snoubenky vyžadovaly muže o něco maskulinnější než vdané ženy středního věku, zatímco partneri těchto dívek považovali za ideál ženu o něco maskulinnější než ženatí muži středního věku. Naměřené hodnoty svým způsobem podporují úvahy o postupném stírání osobnostních rozdílů mezi mužem a ženou v mladých a budoucích generacích. Ukázalo se, že nezletilé snoubenky byly podle naměřených hodnot maskulinnější než vdané ženy středního věku. Otázkou však zůstává, zda vyšší míra maskulinity velmi mladé snoubenky (i když je partnerem očekávána) nezakládá větší riziko konfliktu v budoucím manželském soužití.

Vedle míry maskulinity v mužské a ženské roli měřil test T.I.R. i míru inkonzistence mužské a ženské role. Míra inkonzistence udávala, zda je možno v testovaných párech předpokládat nadprůměrnou míru vzájemného neporozumění. Inkonzistence mužské a ženské role nezletilých párů byla srovnávána s mírou inkonzistence mužské a ženské role souboru normálních manželských dvojic středního věku a s mírou inkonzistence rolí u konfliktních manželských párů.

Ze srovnání vyplynulo, že chybou v sebereflexi se snoubenecké dvojice blížily spíše hodnotám, charakteristickým pro konfliktní manželské dvojice. Naměřená hodnota naznačila, že velmi mladé dvojice samy sebe dobře neznají, mají o sobě ideály. Hodnota sumující míru inkonzistence mužské role vypovídala o velmi silné idealizaci partnerky. Hodnota, sumující míru inkonzistence ženské role naznačila, že nezletilé dívky vstupovaly do manželství s malou znalostí sebe sama, s nereálným odhadem vzájemného vztahu v páru a velikými ideály o partnerovi. Chybou v sebereflexi měly nezletilé dívky blíže k ženám z konfliktních manželství než k ženám z manželství harmonických. Výsledky testu dokázaly, že nezletilé snoubenky měly před sňatkem nereálné představy nejen samy o sobě, ale také o tom, jak je vidí jejich partner. V jejich neadekvátním odhadu se projevila jejich sociální nezralost a silná idealizace vzájemného vztahu. Domníváme se, že právě tato idealizace bude v dalším životě přinejmenším pro určitou část velmi mladých dvojic fatální.

Další závažné závěry výzkumu

V souvislosti s nízkým věkem nezletilých dívek byla celková úroveň vzdělání sledovaných dvojic velmi nízká. Třetina těchto dívek ani nenastoupila do učebního poměru a v době šetření pracovala jako nekvalifikovaná síla. Tři čtvrtiny velmi mladých snoubenek neměly ukončenou základní profesní přípravu. Jejich partneri ji většinou ukončenou měli, ale pouze na nejnižším kvalifikačním stupni.

S minimálním vzděláním souvisela i jejich celkově nízká úroveň školní úspěšnosti. Ze srovnání se staršími snoubeneckými dvojicemi vyplynulo, že předčasná manželství jsou především záležitostí jedinců s podprůměrným prospěchem. Nezletilé dívky byly charakterizovány i absencí aktivního zájmu nebo záliby; pokud se aktivní záliba v souboru vůbec objevila, tak především u středoškolských studentek. V kontrolním souboru starších dívek udala aktivní zájem každá druhá snoubenka. Studijní plány velmi mladých dvojic se v drtivé převaze soustředily pouze na dokončení základního profesního výcviku.

Nezletilé dívky se na rozdíl od dívek starších nejčastěji seznámily se svými partnery na tanečních zábavách. Větší polovina velmi mladých párů udala délku známosti kratší než jeden rok, druhou menší polovinu by bylo možno charakterizovat jako známosti dlouhodobé. Ze souboru starších snoubeneckých dvojic by však bylo možno jako dlouhodobé známosti charakterizovat tři čtvrtiny dvojic.

Přestože nezletilé dívky začaly se sexuálním životem výrazně dříve než dívky starší, před graviditou se nijak zvlášť nechránily. Třetina z nich považovala za dostatečnou ochranu coitus interruptus. S nedostatečnou antikoncepcí souviselo i nedostatečné poučení o sexuální problematice. Třetina nezletilých dívek a polovina jejich partnerů čerpala poučení od kamarádek a kamarádů. Rodiči bylo poučeno jen velmi málo dvojic.

V předpokládané péči o dítě se výrazně projevila nezralost a nesamostatnost nezletilých dívek. Starší snoubenky byly dvakrát častěji než mladší odhodlány o své dítě zcela samostatně pečovat.

Velmi mladé dvojice měly ve srovnání se staršími výrazně horší bytové podmínky při startu do manželství. Starší snoubenci měli při vstupu do manželství přibližně dvakrát častěji než mladší k dispozici samostatný byt. Nezletilé dvojice očekávaly výrazně častěji než starší bydlení u jedněch z rodičů nebo jiných příbuzných. V souboru nezletilých dvojic měly relativně nejméně problémů s bytem snoubenky se základním vzděláním a relativně nejvíce středoškolské studentky.

Celkový objem finančních prostředků velmi mladých snoubeneckých dvojic byl značně nižší než u kontrolního souboru dvojic starších. Dvě třetiny nezletilých dívek udaly měsíční příjem menší než 600 Kčs, polovina jejich partnerů hospodařila s měsíčním příjmem nižším než 2000 Kčs. Ve srovnání s ostatními měly relativně nejvyšší příjmy nezletilé dívky se

základním vzděláním — ty si také častěji braly partnera s vyšším příjmem. Přes tuto pozitivní okolnost měly nezletilé dívky se základním vzděláním a jejich partneři menší úspory a častěji byli ochotni zatížit nové manželství dluhy. Na rozdíl od této skupiny měly studentky a učnice přes absenci vlastního příjmu, vyšší úspory a také si většinou vybraly partnery, kteří rovněž disponovali vyššími úsporami. Tyto dvojice na rozdíl od snoubenek se základním vzděláním opatrněji uvažovaly o novomanželské půjčce. Středoškolské studentky a učnice častěji než snoubenky se základním vzděláním očekávaly další materiální pomoc od svých rodičů.

Výzkumné šetření prokázalo u velmi mladých dvojic ve srovnání se staršími nižší připravenost a obtížnější start do manželství. Jak se tyto dvojice vyrovnaly v průběhu života s nahromaděnými nepříznivými okolnostmi, narozením dítěte a fatálním výběrem partnera bylo obtížné na iniciální rovině analýzy odhadovat, ale domnívali jsme se, že určitá část velmi mladých párů zvýšenou zátěž nepřekoná a k rozpadu manželství dříve nebo později dojde. Odpověď na otázku, které dvojice krizové momenty manželského života překonaly a které ne, přineslo šetření, sledující sociální situaci a manželskou spokojenost po třech letech soužití.

